A Városliget születése
18. sz. vége–19. sz. eleje

A mai tórendszer helyén mocsár volt, mellette rét, homokos és termőterület (1793, Franz Neuhauser)

BFL XV.16.d.241/cop9

A mocsár

A 18. században még mocsaras terület a század közepén a város tulajdonába került és megindult a fásítása. A század vége felé a mocsár lecsapolásán túl a futóhomok megkötése jelentette a legfőbb feladatot. 1795-ben már vendéglő létesült itt.

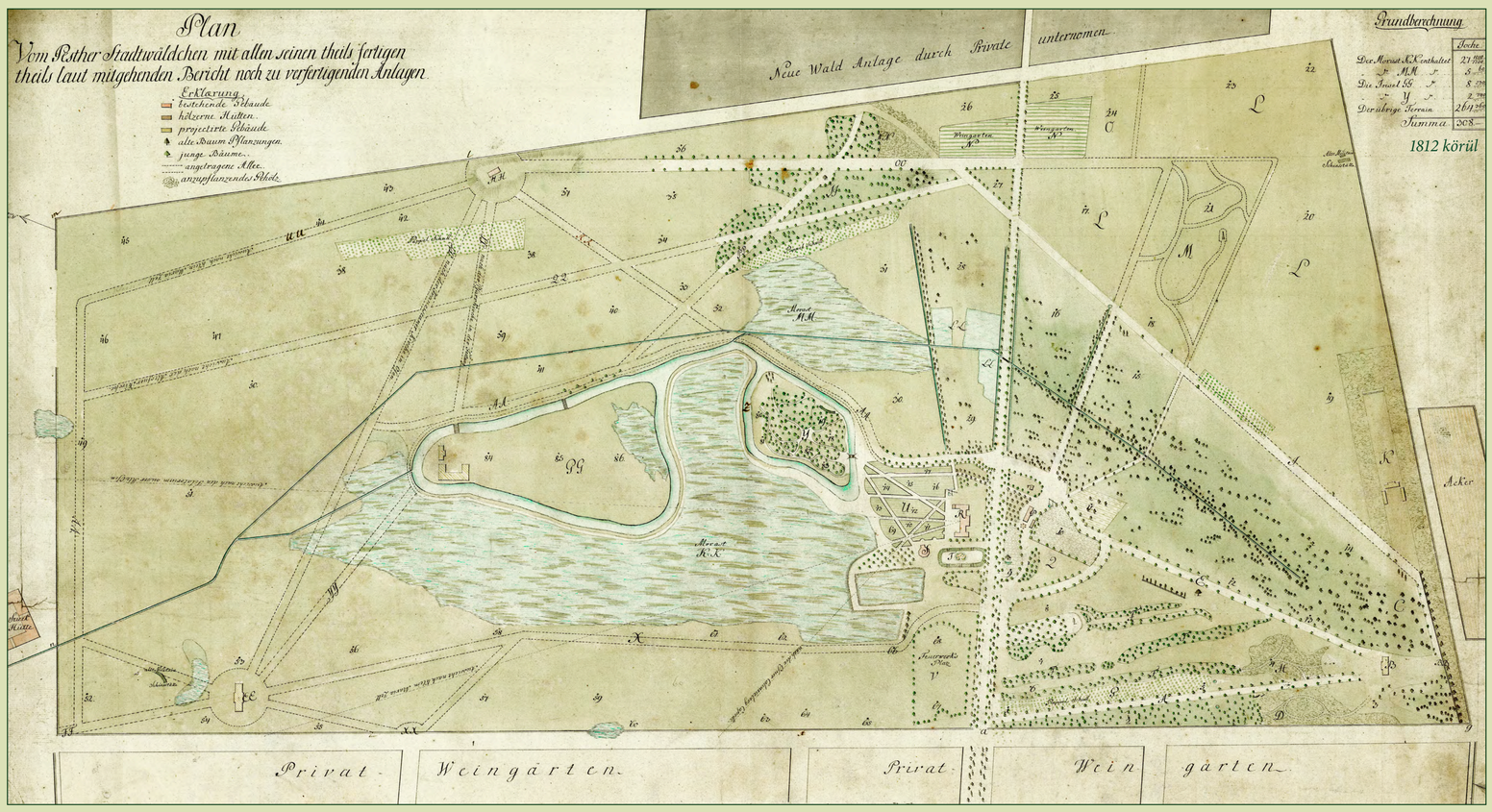

Az 1812 körüli felmérésen a Witsch-féle rendezés utáni állapot látható a tervezett új utakkal és faültetéssel. Az elképzelés szerint a két köralakú kis térről induló egyenes, sugárirányú utak hálózzák be az északi részt. A keleti magaslatról és a délen található vendéglőtől a város különböző pontjaira kilátás nyílik. Feltehetően az 1813. évi tervezési pályázat kiírásához készült.

MNL OL S 70 No. 2

Witsch-féle rendezés után (1799–1812 körül)	Nebbien-féle rendezés után (1817–1860 körül)
Cél: a lakosság használhassa sétatérnek	Cél: népkert (városi közpark) pihenésre és nemzeti emlékhely
mocsár két szigettel	szabálytalan tó két szigettel
vízelvezető árok a szigetek körül	vízgyűjtő tó a legmélyebb ponton
vízelvezető árok északon és keleten	mesterséges patak délen
szabályos fasorok	szabályos fasorok megszüntetése
	rondó növényekkel, virágok
	gondosan megtervezett facsoportok, bokrok
a Városerdő lehatárolása, déli részén körbe utak	a területen körutak kialakítása
	rondó körül hármas útrendszer (gyalogos, fogat, lovagló)
vendéglő, körhinta, tüzijáték tér	majorsági épületegyüttes, híd *Csak terv maradt: díszes főkapu kolonnáddal, nemzeti szoborpark, amfiteátrum (sport, katonai)*

A Witsch-féle terv

1799-ben a város bérbe adta gróf Batthyány József esztergomi érseknek a Városerdőt (a Ligetet), és Rudolf Witsch mérnökkel rendezési tervet készíttetett (pesti határ fásítása, a homokos, mocsaras területen sétálóhely létesítése a pesti polgárok részére). A rendezés nyomán kialakuló szigetek és utak a természeti adottságok (vízrajz, domborzat, talajviszonyok) figyelembevételével formálódtak, és nagy vonalakban kijelölték a Városerdő déli részének további alakulását. Witsch úttörő munkát végzett. A mocsaras-homokos terület a lakosság számára használhatóvá vált. A Városerdőn túli külterületekre vezető egyetlen út az allé folytatásában helyezkedett el, megelőlegezte a későbbi Erzsébet királyné útja vonalát.

A Nebbien-féle terv

A Szépítő Bizottmány 1813-ban pályázatot írt ki a Városerdő rendezésére. Ez az egyik első ismert példa Európában arra, hogy egy város a saját pénzén, saját területén bárki számára látogatható nagy parkot létesít. 1817-ben indult a nyertes Heinrich Christian Nebbien tervének megvalósítása. A Witsch által megszelídített területből az emberek pihenését szolgáló, művészi módon megformált tájképi parkot kívánt alakítani. A park kiépítése évtizedeken keresztül az ő tervének szellemében folyt. A legfontosabb vízszabályozási és kertészeti munkákat nagyjából 15 év alatt elvégezték. A megálmodott klasszicizáló építmények nagy része (kolonnádos főkapu, nemzeti szoborpark, azaz panteon, amfiteátrum) azonban nem épült meg, kivéve a nagy szigetre vezető hidat és az ott elhelyezett, szerényebben megoldott majorsági épületet. A rendezés északi irányban egészen az akkori katonai területig terjedt (mai Szabolcs utca).

Nebbien tervének megvalósulása, a tájképi kert. Utólag rákerült a tervezett vasútvonal (bal oldalon piros vonallal) és a tervezett vízgyűjtő tó (a patak mellett). Az egyenes fasort még nem szüntették meg (1836, Erhárd Ágost)

BFL XV.16.b.225/79

Az 1813. évi pályázat nyertes munkáján kívül két másik parkosítási tervet is ismerünk. Az egyik Peter Joseph Lenné német kertművésznek a Bécs melletti laxenburgi kastély kerttervét megelőző munkája. Szép, harmonikus, lágy természeti tájat ábrázol. A park területén nagy szabálytalan tófelületet, lágyvonalú utakat, nagyobb füves területeket és a park szélét övező fás-cserjést alakított volna ki.

A másik elképzelés is feltehetően a pályázatra készült, kevésbé merész és tehetséges munka.
Ismeretlen szerző műve.

MNL OL S 70 No. 3

MNL OL S 70 No. 4

Változások a keleti és az északi részen

1850–1860-as évek

2.

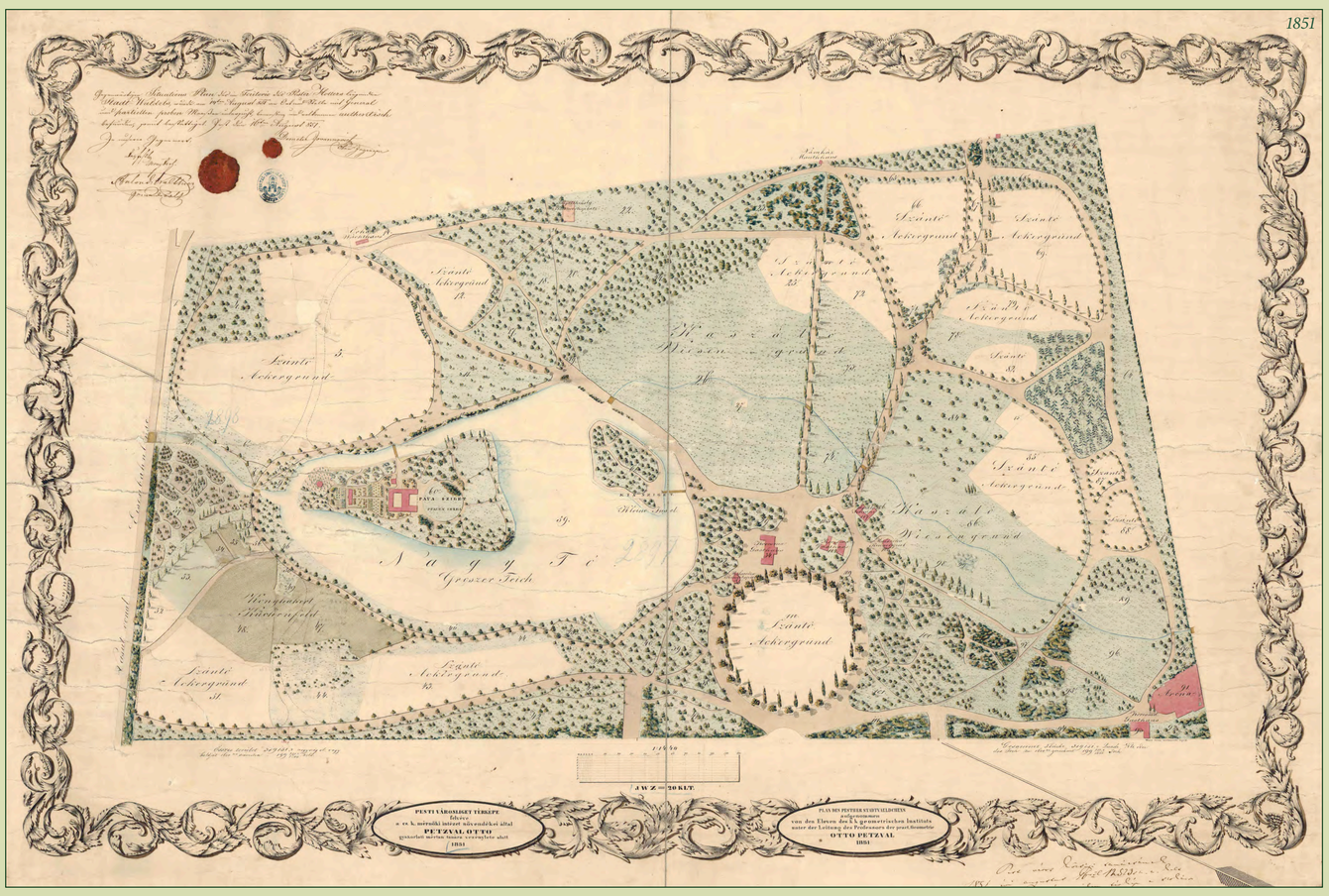

Az 1836. évi állapothoz képest legjelentősebb változás, hogy a vasútvonal lemetszette a terület egy részét, (1846) valamint új épületek jelentek meg (szigeti lak, aréna), (1851, Petzval Ottó)

BFL XV.16.b.225/117

A Liget egyik déli sétányával szemben, a Hermina úton épült fel a Hermina kápolna

Vasárnapi Ujság, 1865, 553. p.

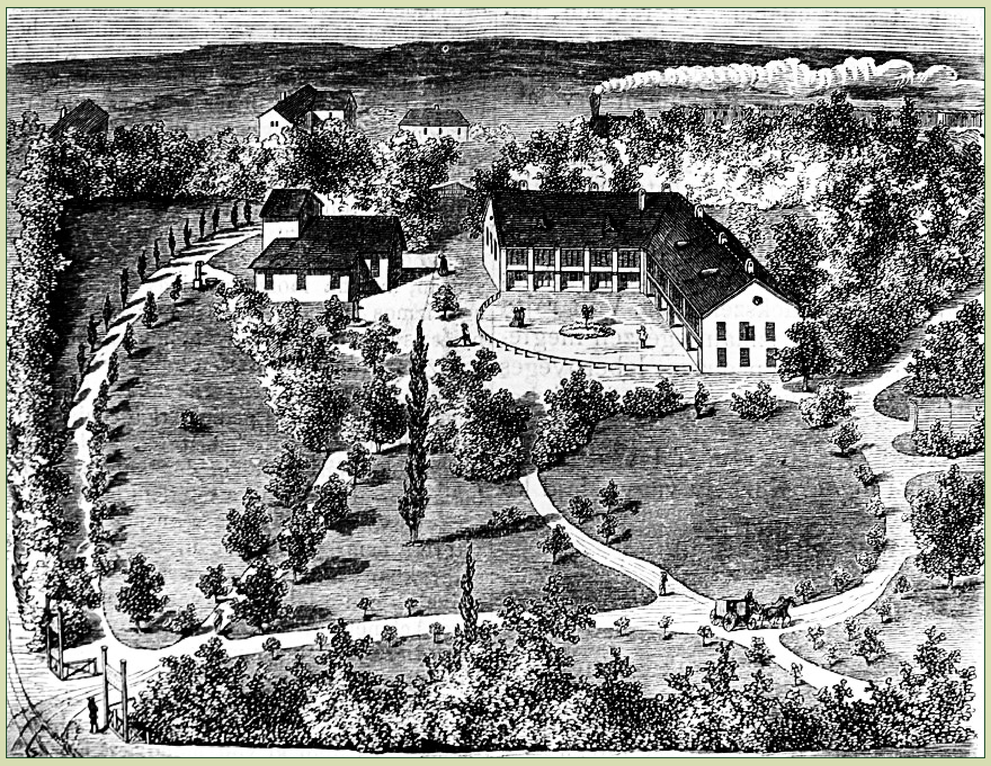

A Fischoff-féle hidegvíz gyógyintézet kertjével szépen illeszkedett a Ligethez (a mai Vakok iskolája helyén)

Vasárnapi Ujság, 1858, 292. p.

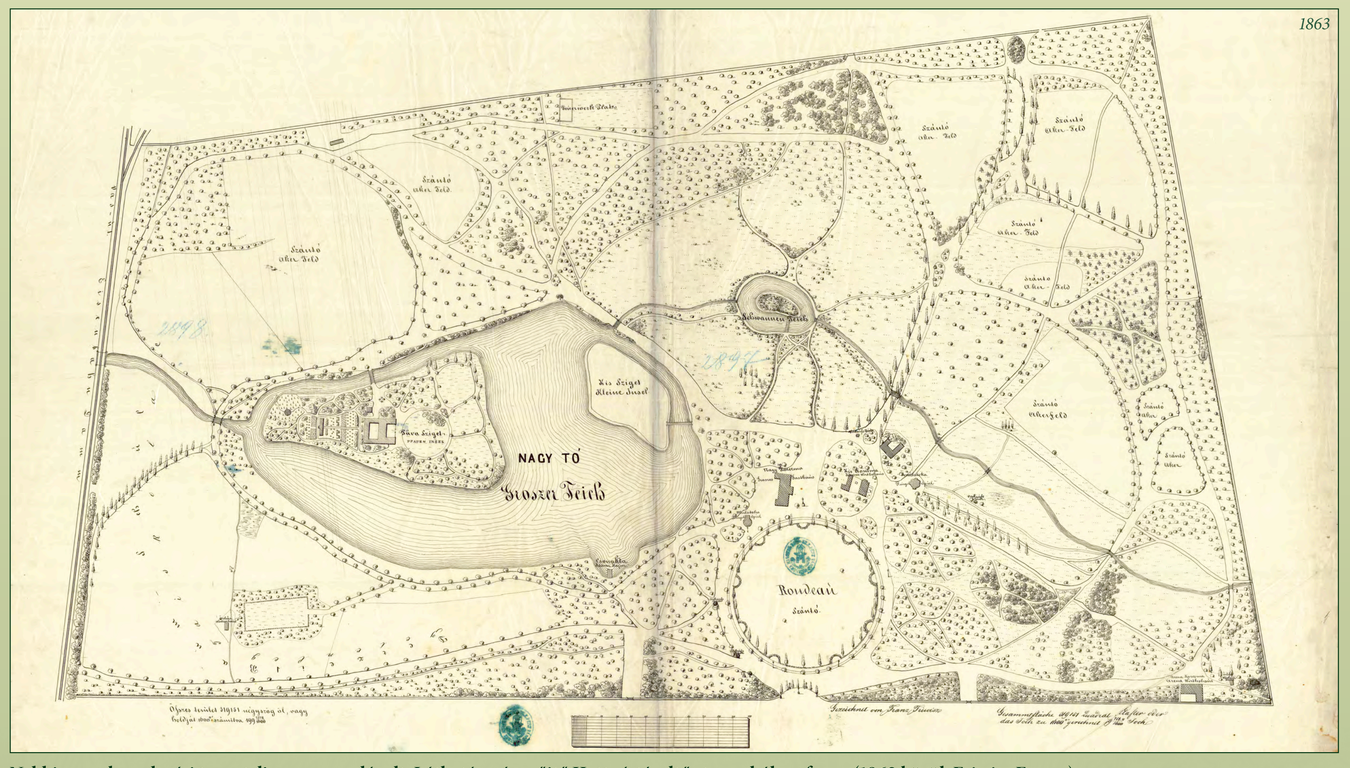

Nebbien parkrendezési terve teljesen megvalósult. Látható a vízgyűjtő Hattyú-tó, eltűnt a szabályos fasor (1863 körül, Friwisz Ferenc)

BFL XV.16.b.225/75

A park kiépítése után megindult a keleti rész használatba vétele is. Az 1850-es évek elejére idehelyezték a tüzijáték teret (mutatványosokat). 1856-ra elkészült a Liget mellett, közadakozásból, József nádor fiatalon elhunyt lányának emlékére állított kis Hermina kápolna, amely hamarosan a sétálók kedvelt célpontja lett. Nem messze ettől nyitotta meg Fischoff Ignác hidegvizes gyógyintézetét (1855), amely igen népszerűvé vált. A Szépítő Bizottmány megszűnése után (1856) a Városliget visszakerült Pest város tanácsának felügyelete alá. A park az 1850-es évek második felére-egyre elhanyagoltabbá vált.

Az 1860-as évek első felében a főváros nagy parkrendezést hajtott végre a tónál és környékén. A rondótól kifelé vezető Batthyány-féle fasort megszüntették, és a területen több sétányt létesítettek. A patak és a volt fasor találkozásánál, a mélyebb fekvésű területen vízgyűjtő tavat alakítottak ki, közepén szigettel. Nebbien tervének megfelelően a Liget teljes mértékben tájképi kertté alakult, és létrejött máig meghatározó alapszerkezete.

A Liget északi szélén, a vasút mellett működő faiskola helyén egy nagyobb terület bekerítésével 1866-ban magánkezdeményezésre állatkert létesült. Létrejött a park körútjának egyik jelentős, máig működő szakasza, a finom ívelésű (Állatkerti) sétány.

A Ligetet elsősorban a túlzsúfolt Király utca és fasor vonalán át lehetett a város felől megközelíteni. 1832-től a ligeti vendéglős által működtetett magánüzemű omnibusz járattal, 1868-tól már a Damjanich utcán közlekedő magánüzemeltetésű (Pesti Közúti Vaspálya Társaság) lóvasúttal is el lehetett érni.

Az 1866-ban nyílt Állatkert újabb területet foglalt el az északi oldalon

Magyar Ország és a Nagyvilág, 1866, 393. p.

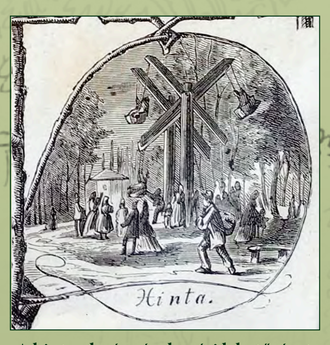

A hinta olcsó szórakozási lehetőséget nyújtott

Hazánk s a külföld, 1867. 1.sz. 5. p.

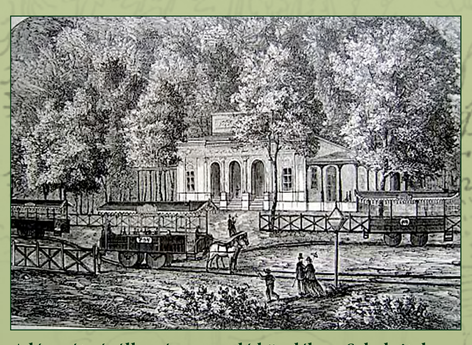

A lóvasút végállomása a rondó közelében, Szkalnitzky Antal és Koch Henrik

Magyar Ország és a Nagyvilág, 1871, 348. p.

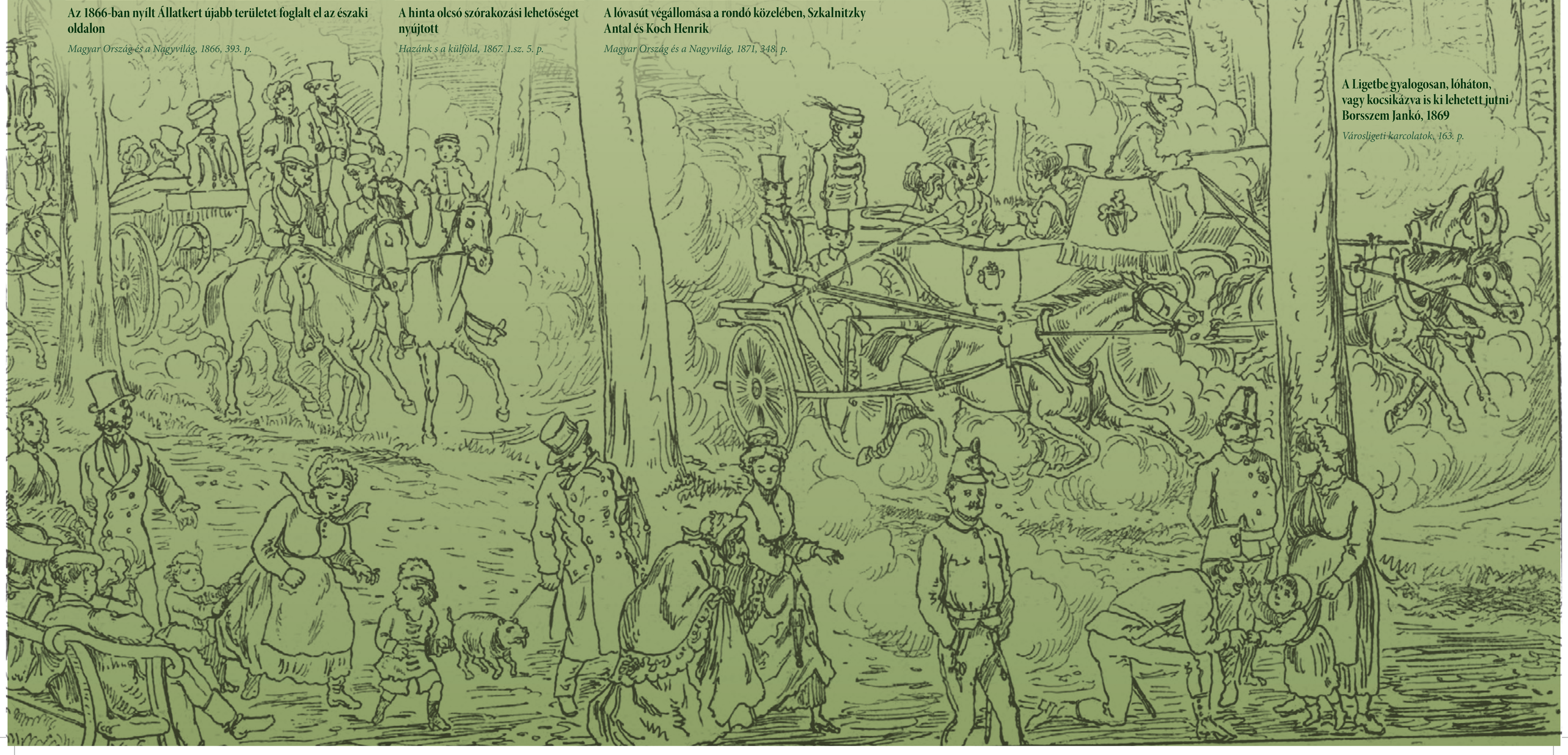

A Ligetbe gyalogosan, lóháton, vagy kocsikázva is ki lehetett jutni Borsszem Jankó, 1869

Városligeti karcolatok, 163. p.

Az Andrássy út kiépítésének hatása 3.

1870–1880-as évek

Az 1868 óta folyó fúrási munkák során talált artézi forrás fölé díszkutat állítottak, tetején zászlórúddal (Gloriett, 1884, Ybl Miklós)

BFL XV.19.d.1. 7/133

A Liget állapota és a környék szabályozási terve, a vasúton túli díszkert elképzelése az FKT szerint (1872, Halácsy Sándor)

BFL XV.16.b.221/33

Pest szabályozási tervében FKT kiterjesztette a Liget területét északi és déli irányban (1873, Halácsy Sándor)

BFL XV.16.b.221/25

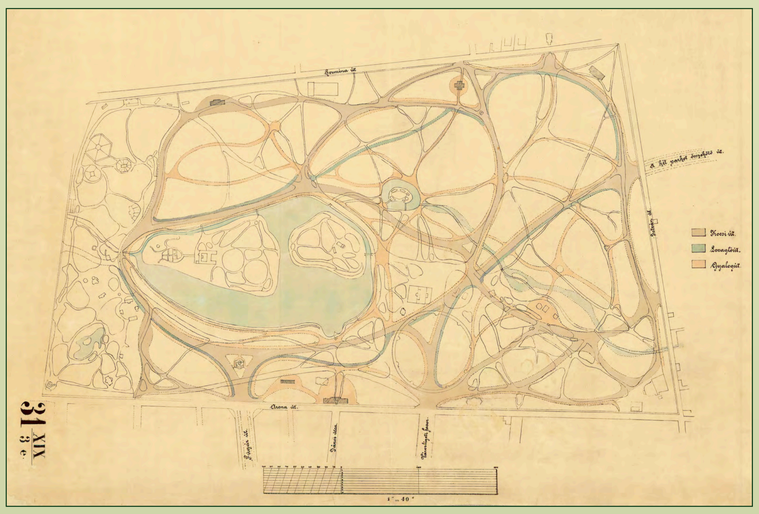

A Liget közlekedésének rendezési terve, 1885 körül

BFL XV.16.b.225/86

Az Andrássy út

Az 1870-ben alakult Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) nemzetközi tervpályázatot írt ki (1871) az egyesítendő város általános szabályozási tervének elkészítésére. A Liget északi és déli irányban történő erőteljes növelése is szerepelt a kiírásban. Az alapkoncepció egyik legfontosabb eleme az új elegáns sugárút volt. A Lánchíd építésekor már felmerült a hídtól (városból) a Ligetbe vezető fasor gondolata. Nemcsak a kényelmes közlekedést biztosította, hanem nyugat-európai minták alapján reprezentációjával újfajta városépítési koncepciót tükrözött. Középen a kocsik hajtottak kétoldalt sétaúttal, a két szélső utat pedig a lovaglók használták. Ezt a gondolatot kiterjesztették a Ligetre is az ottani úthálózat gondos megtervezésével. Az 1870–1885 között beépülő Sugárúton az egységes neorenesszánsz stílus alkalmazása egységes utcaképet biztosított. A Liget felé közeledve a beépítettség egyre lazult, mintegy ráhangolva a közeledőt a terebélyes zöld területre. A Bajza utcától kifelé, az előírásoknak megfelelően, előkertes villanegyed alakult ki. Az Andrássy útnak az országos kiállítás megnyitójához kapcsolódó ünnepélyes átadáskor már a villanegyed csaknem minden telke beépült.

A Stefánia út

1873–74-ben az FKT növelni akarta a Liget „befásítási területét”, részben a lóversenypálya hozzátelepítésével. Először észak felé a lőportárak, majd délre a homokbányák helyére tervezték (utóbbi 1880-ban meg is valósult). Az Andrássy út folytatásában a Ligetet széltében átszelő fő út (korzó), vagyis a Stefánia út 1878-ra megépült, és a továbbiakban alapvetően meghatározta a Liget szerkezetének alakulását. Ez az elegáns korzó a felsőbb osztályok kedvelt sétakocsikázó, sétalovagló, társadalmi találkozóhelyévé vált, összekötötte a várost a lóversenypályával a Ligeten keresztül.

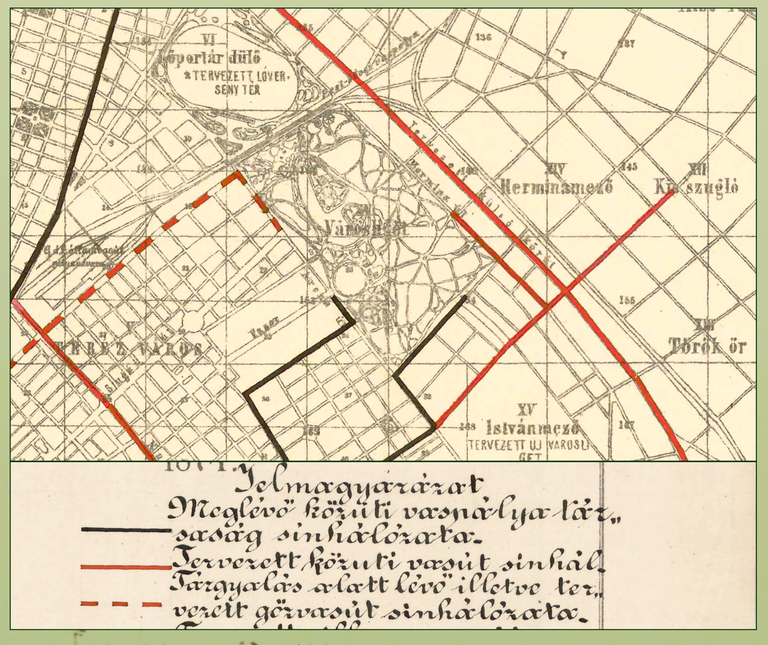

A Liget megközelíthetősége a város felől

BFL XV.16.b.221/17

Az Andrássy út 123, 1876 körül

BFL XV.19.d.1. 5/62

Az Andrássy út 110, Rausch-villa, 1878 körül

BFL XV.19.d.1. 5/127

Az Andrássy út végén emelt első építmény város felőli látványa, 1890 körül

BFL XV.19.d.1. 7/140

Az északi rész kiépülése
1870–1880-as évek

4.

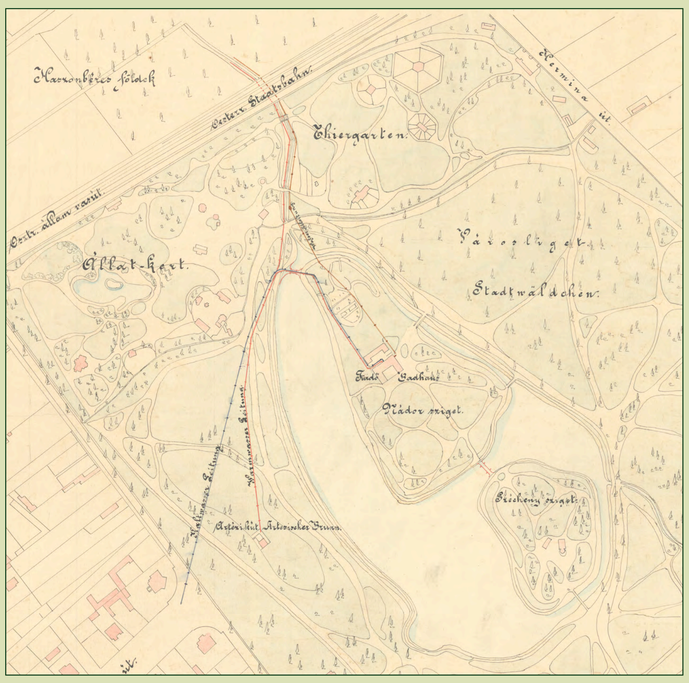

Az artézi fürdő vízellátásának biztosítása, 1880 körül *BFL XV.17.d.328*

A Lechner Ödön által tervezett korcsolyacsarnok 1875-től mintegy 20 éven át szolgálta a befagyott tó korcsolyázóit.

Divald Károly fotója, Budapest építményei, 1883, 35.p.

Az artézi víz

Az építés alatt álló Andrássy úttal szemben, ahol a korzó délre elkanyarodott, kis tér kezdett formálódni. Az első építménye egy kútház volt (1878). Zsigmondy Vilmos bányamérnök merész módon feltételezte (1866), hogy nemcsak a budai, hanem a pesti oldalon, a Városligetben is található melegvízű forrás. A város a vízellátás javítása érdekében megbízta őt a fúrási munkákkal. Tízéves kitartó vízkutatás eredményeként meleg vizet, sőt annál is többet, gyógyvizet talált. Ez a Liget életében két hosszú távú következménnyel járt: a mai Hősök tere helyén megépült az első hangsúlyos építmény, valamint utat nyitott a fürdőélet kialakulásának. 1884-ben a fúrás helyén a küszöbön álló országos kiállításhoz méltó díszkút készült (ez a Gloriette 1898-ig állt itt). Az artézi víz hasznosítására a Nádor-szigeten 1881-ben fürdő épült (nyaraló átalakításával nyert ideiglenes kádfürdő), amely sok vendéget vonzott. Már ekkor felmerült egy önálló nagy fürdőtelep létesítése. 1884-től folyamatosan tervezték a fürdő nagyszabású bővítését.

A korcsolyázás

A pestiek régóta használták korcsolyázásra a tó befagyott jegét. A Pesti Korcsolyázó Egylet 1870-ben korcsolyacsarnokot emelt a formálódó tér közelében, a tó partján. A faépület leégése után az Egylet egy rangosabb korcsolyacsarnokot emeltetett Lechner Ödönnel (1875). Egy évtized múlva egy kisegítő mesterséges jégpályát is létesítettek a rondó közelében.

A fentiek jól mutatják, hogy az Andrássy út kiépítésével megkezdődött a hangsúly lassú áttolódása a Liget déli részéről az északi részre. Az alapgondolat, a Liget bekapcsolása a város szerkezetébe, az FKT-tól, illetve a fővárostól származott, a megvalósulást azonban sok kisebb, de nem mellékes jelentőségű, magánkezdeményezésű építkezés segítette elő.

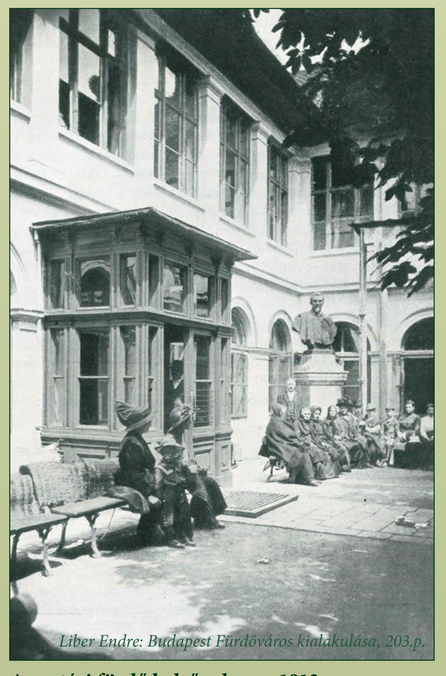

Liber Endre: Budapest Fürdőváros kialakulása, 203.p.

Az artézi fürdő belső udvara, 1913

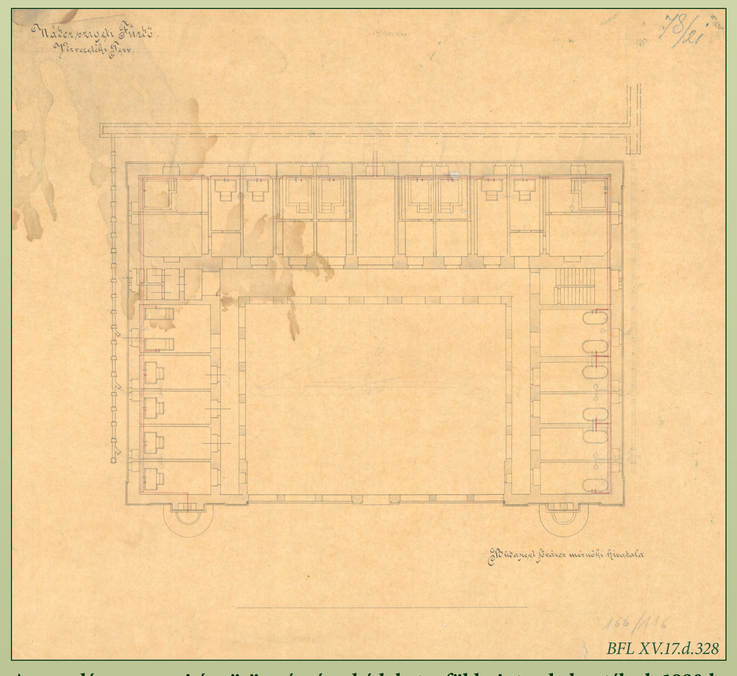

BFL XV.17.d.328

A porcelán, carrarai és vörösmárvány kádakat a földszinten helyezték el, 1880 k.

A Lechner-féle korcsolyacsarnok főbejárata

BFL XV.19.d.1. 8/68

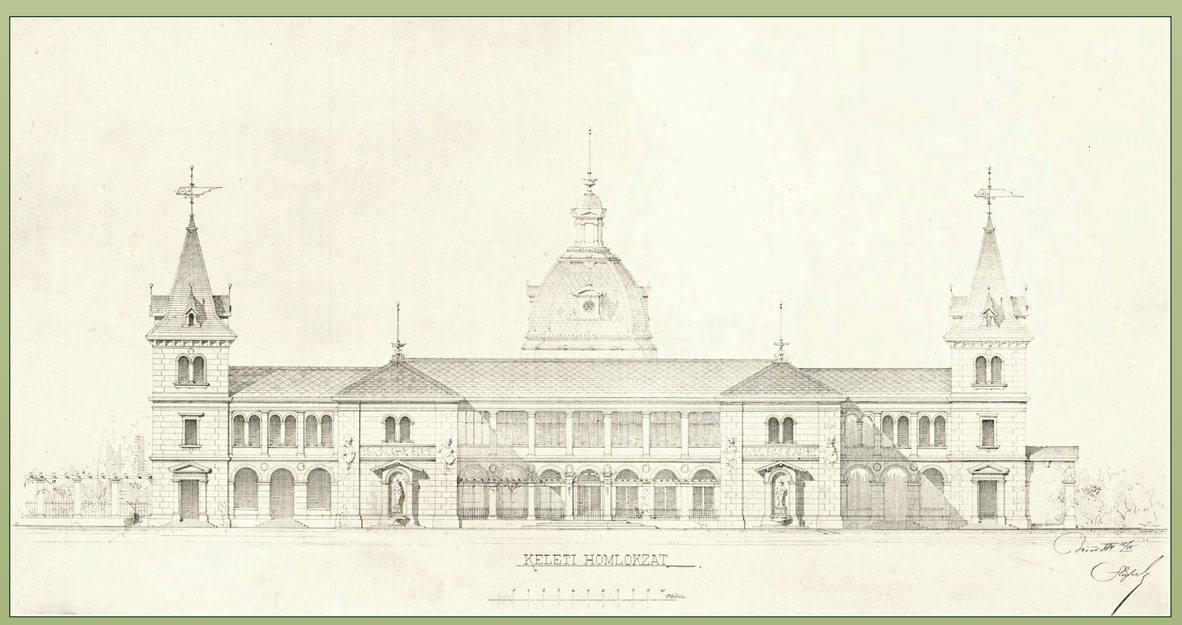

Az artézi fürdő megvalósulatlan bővítési terve (1884, Czigler Győző) *BFL XV.17.d.328*

A mesterséges jégpálya csarnoka a Stefánia úttól délre, a patak mellett állt 1902-ig, és az enyhe teleken kisegítette a központi pályát (1887, Hofhauser Antal)

BFL XV.19.d.1. 7/143

A fürdő ivókútja

BFL XV.19.d.1. 7/167

Az 1885. és 1896. évi kiállítás hatása a Városliget alakulására

5.

Az 1885. évi kiállítás központja az Iparcsarnok volt az előtte elterülő parkkal és korzóval. Főbejárata a Városligeti fasor felé nézett.

BTM Fővárosi Képtár Metszettár

Az 1896. évi kiállítás területe már kiterjedt a tóra és környékére, itt épült fel a kiemelt jelentőségű történelmi épületegyüttes (későbbi Vajdahunyadvár). A főkaput az Andrássy út felől lehetett megközelíteni.

BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény

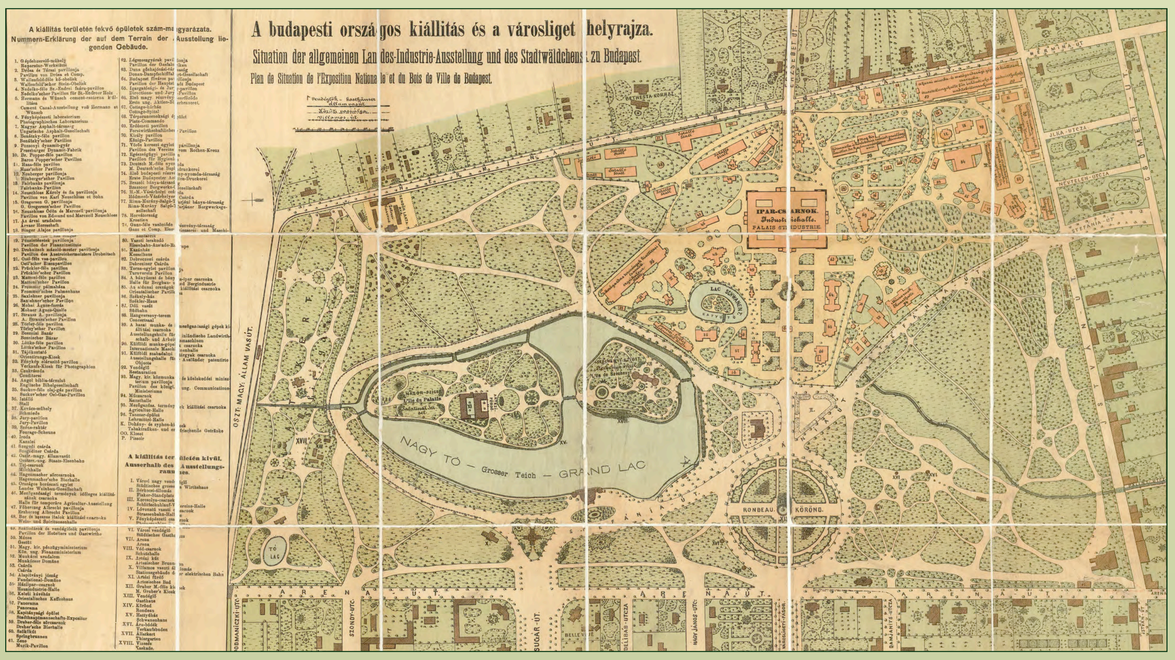

BFL XV.16.e.251/164

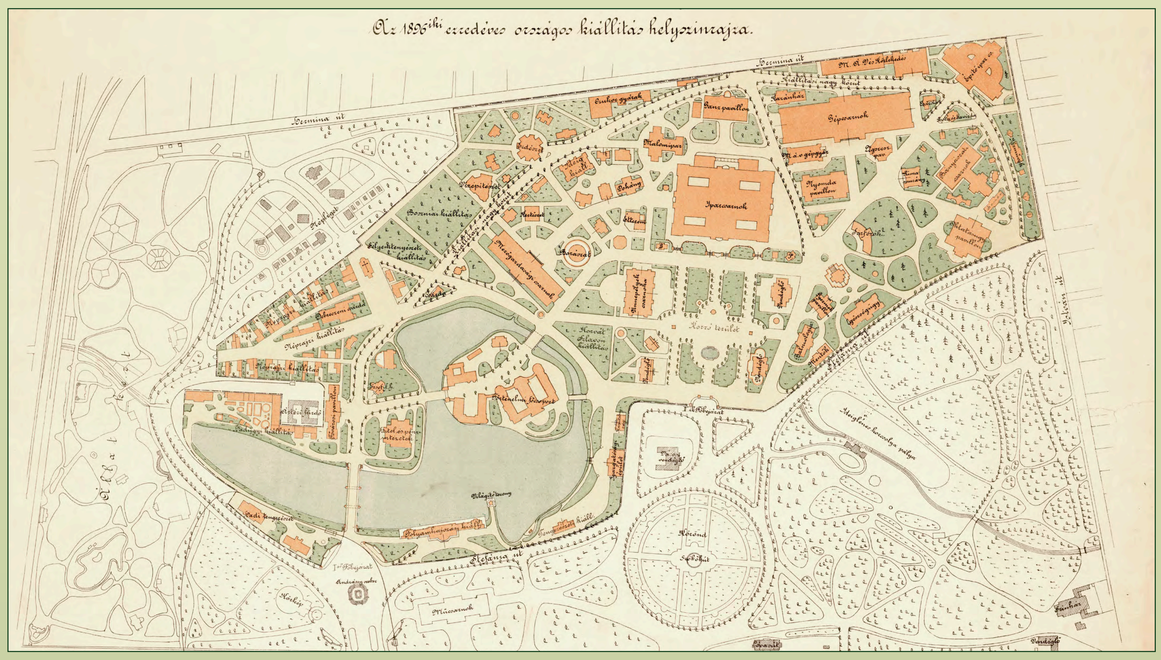

BFL XV.16.e.265/6

1885

A Városliget szerkezeti alakulásában az újabb döntő változást az 1885. évi országos kiállítás megrendezése jelentette. Az Iparegylet már 1871-től próbálkozott általános kiállítás megrendezésével a Ligetben, de a főváros nem támogatta. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium vette kézbe az ügyet, és 1883-ban törvény rögzítette a kiállítás megrendezését. A szóba került helyszínek közül (Pusztaszer, Gellérthegy, Nyugati pályaudvar melletti terület, Orczy-kert) a Városligetre esett a választás. Ez a döntés mintegy 90 évre kijelölte a Liget funkcióját: nagyszabású kiállítások (vásárok) rendezésének helyszínévé vált. A kiállítás jelentős területet lefoglalt a parkból, a millenniumi kiállítást pedig több mint másfélszer ekkora területen rendezték.

Az 1885. évi országos kiállítást a park déli részébe telepítették. A Városligeti fasor és a rondó tengelyére fűzve. A rondótól a főkapun keresztül geometrikus, parterrekből megformált parkon (Nebbien ellenvonala) át korzó vezetett a végén elhelyezett Iparcsarnok monumentális épületéig. A kiállítás kezdetén két maradandó épülettel számoltak (Iparcsarnok, Műcsarnok), ezekhez csatlakozott később a budapesti építőiparosok kezdeményezésére emelt Királypavilon. A kiállítás hozadéka a mintegy négy évtizeden keresztül fennálló geometriai kert a szökőkúttal és az Állatkerti körút tó felőli oldalára áttelepült Vurstli (mutatványosok).

1896

Az 1896. évi pályázat kiírási programja (1893) a kiállítás helyeként az előző helyszínt, a Liget déli felét jelölte ki. Két pályázó (Schickedanz Albert, Neuschloss Károly és fiai) azonban változtatott ezen. A helyszínt a tóra és környékére is kiterjesztették, a főbejáratot az Andrássy út felől helyezték el, ahonnan híd vezetett a tó szigetére és a kiállító területre. Ezáltal a terület szervesebben belekapcsolódott a városszövetbe. A kiállítás Műszaki Osztálya a megvalósításkor már ezeket a gondolatokat vette figyelembe. A park addigi szerkezetét mindez erőteljesebben megváltoztatta. Az előkészítő munkák eredményeként csökkent a vízfelület (meder lecsapolása, Rákos patak bevezetése a tóba, feltöltötték a Hattyú-tavat, a nagy tó nagy szigetét az északi és keleti kis csatorna feltöltésével a szárazföldhöz csatolták). Az Andrássy út folytatásában a tó felett közforgalmú vashíd épült, amely lehetővé tette a kiállítás elegáns, járművel történő megközelítését. A tavon túli (Hermina útig terjedő) területet nemcsak az új híd vonta be a város vérkeringésébe, hanem a Millenniumra megépült földalatti vasút is, amely a tó előtt a felszínre bukkant, és a tó megkerülésével a Nádor-szigetig vitte a közönséget.

A két országos kiállítás a Stefánia úttól keletre eső területet foglalta el, és erőteljes nyomot hagyott a Liget szerkezetében, építészeti örökségében.

BFL XV.19.d.1. 8/149

Az Iparcsarnok 1945-ig a Liget domináns épülete volt. Az előtte elterülő barokkos medence a szökőkúttal az 1970-es évek közepéig megmaradt.

Az Andrássy út folytatásában 1896-ban híd épült, amely a park északi részét is bekapcsolta a forgalomba.

BFL XV.19.d.1. 9/30

Az 1896-ban átadott földalatti vasút a tó mellett kibújt a felszínre, és egészen az artézi fürdőig vezetett. Ezt a föld feletti szakaszt 1973-ban megszüntették.

MMKM TFGY 7254

Az 1890-es évek

6.

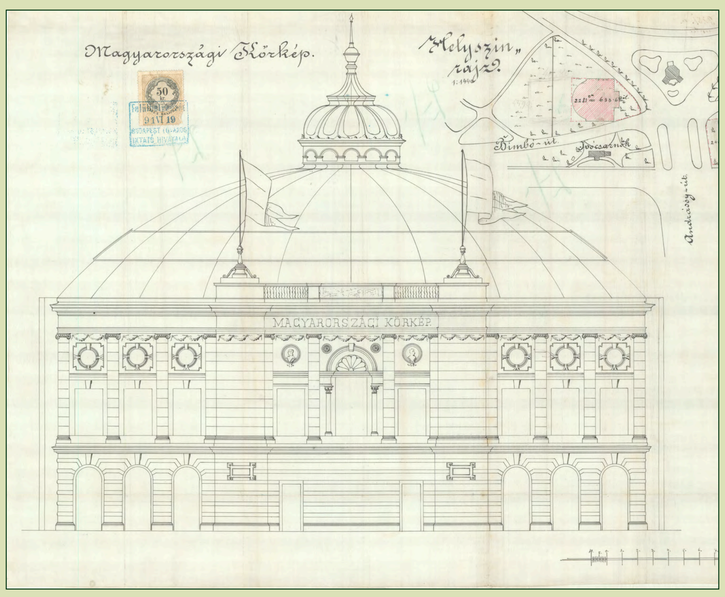

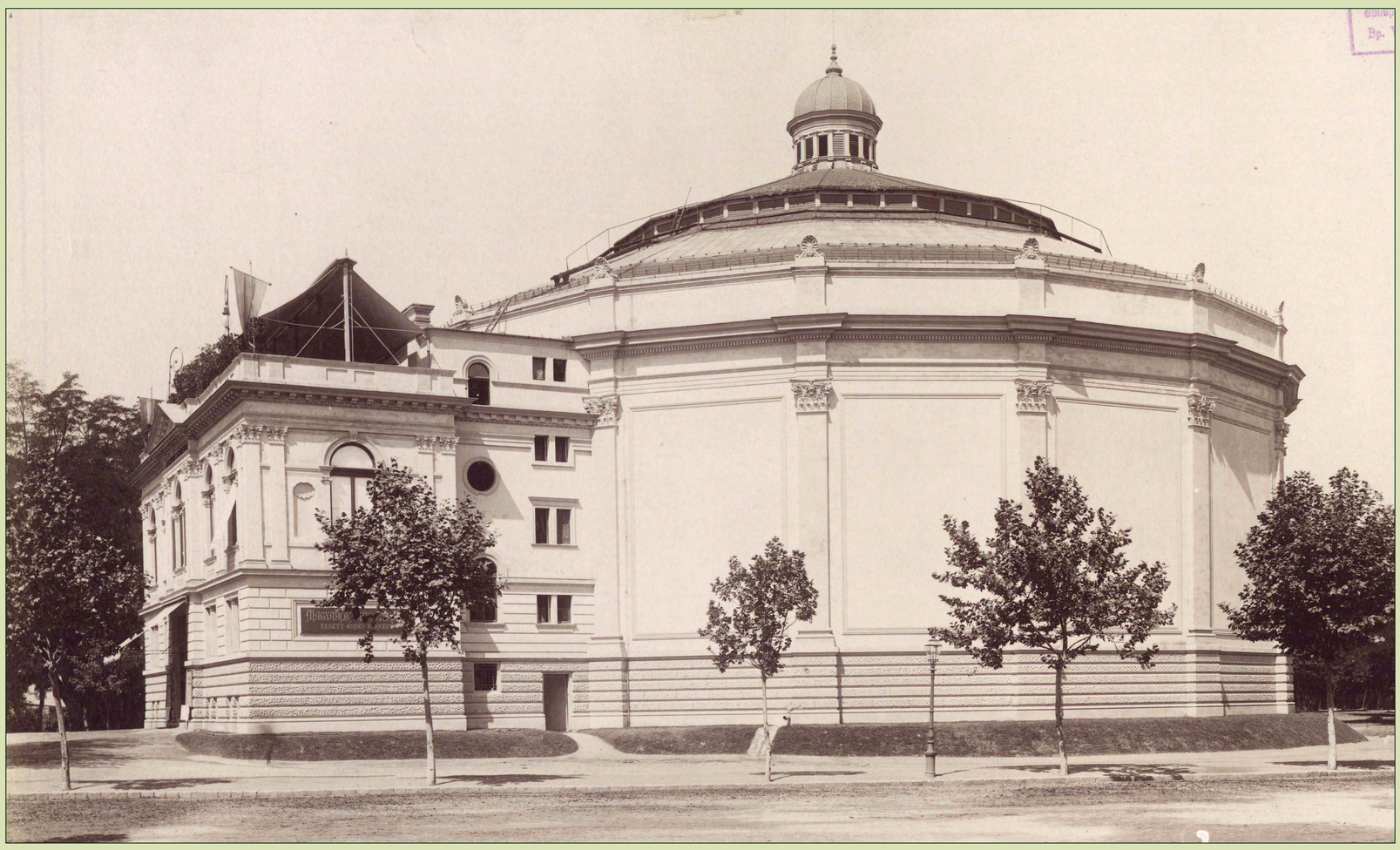

BFL XV.19.d.1. 7/112

A Feszty-körkép bemutatására készült panoráma épület

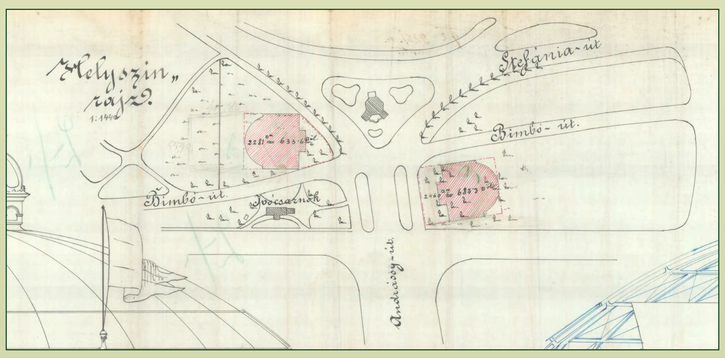

A Feszty-panoráma első terve és elhelyezési javaslatai a panoráma megvalósulatlan tervén

BFL IV.1407.b. 784/1891-VI.

A Rotunda (Feszty-panoráma, a tér első jelentős épülete)

Az 1890-es évek elején magánkezdeményezésre született meg az újonnan formálódó tér első jelentős épülete. Megálmodója, Feszty Árpád festő monumentális panorámaképet szeretett volna bemutatni az érdeklődőknek. A témáját a millenniumhoz igazította. 1891-ben Feszty Adolffal kérvényezte *A magyarok bejövetelét* ábrázoló körkép városligeti bemutatását. A testvérek két helyet jelöltek meg, a mai Szépművészeti Múzeum, illetve a Műcsarnok környékét. A főváros a tér északi részén történő elhelyezést támogatta. A jellegzetes formájú, lapos kupolás Rotunda (Feszty-körkép) rövid ideig nagy látogatottságnak örvendett. A Szépművészeti Múzeum építése miatt pár év múlva elbontották, majd áthelyezték a Vurstli területére. A II. világháborúban megsérült, az épületet lebontották, a képet hosszú időre becsomagolták. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkba átmentett városligeti örökség új helyen, új épületben él tovább.

A Gloriett a Millenniumi kiállítás főkapujával a háttérben, 1896

BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény Erdélyi Mór felvétele

BFL XV.19.d.1. 8/1

Az Iparcsarnok előtti tér télen

Az Iparcsarnok előtt 1896-ban állították fel a *Sió tündér regéje* szoborcsoportot

BFL XV.19.d.1. 10/057

A rondó a szökőkúttal az 1896-os kiállítás idején (háttérben az Iparcsarnok)

BFL XV.19.d.1. 8/130

Új központ kialakulása a Liget északi részén: a millenniumi tér

1894–1906, Hősök tere 1932-től

7.

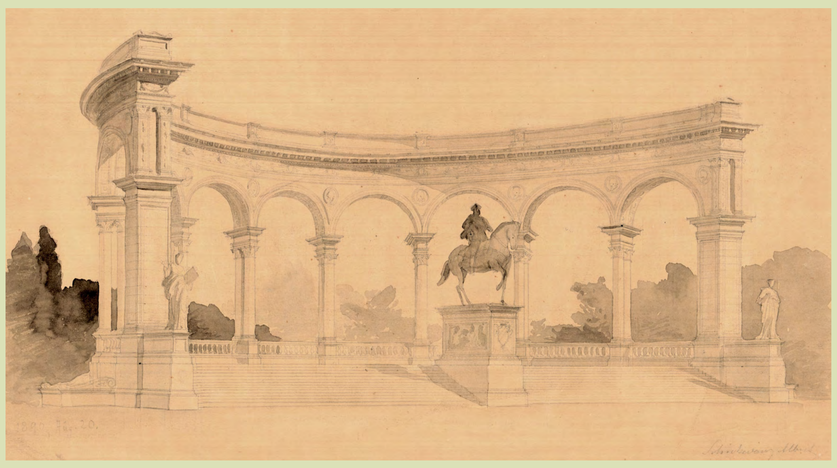

Gróf Andrássy Gyula emlékszobrának terve monumentális architektonikus háttérrel, az Andrássy út lezárásaként (1890, Schickedanz Albert)

MNL OL T7 No 4:34b

Az 1896. évi kiállítás főkapuja fogadta az Andrássy út felől érkezőket.

FSZEK Budapest Gyűjtemény 000910

A Millenniumi emlékmű architektúrája 1898–1905 között készült el. Pár év múlva Árpád vezér lovas szobra is odakerült. A teljes emlékművet végül 1929-ben adták át.

FSZEK Budapest Gyűjtemény 020372, 1927 körül

A tér és Schickedanz Albert

A korabeli főváros eszmei és városképi szempontból is egyik legfontosabb tere nem városrendezési koncepció eredményeként jött létre. Az Andrássy út megépítése óta formálódó tér kialakulását elősegítette a millenniumi ünnepségek megrendezése. A fővárosi tulajdonú terület sorsát kormányszintű döntések alakították. Az egyes épületek elhelyezése elsősorban megbízóik-megálmodóik elképzelését tükrözi. Az egységes kialakítást (kolonnádos építészeti elemek a tér három oldalán) Schickedanz Albertnek köszönhetjük, aki a tér egyes építészeti elemeinek megtervezésére kapott megbízást. A millenniumi kiállítási terület kialakítására, valamint a történeti épületcsoport megtervezésére kiírt pályázaton (Kereskedelmi Minisztérium) szintén részt vett. Ezeket a feladatokat végül nem ő kapta, de ötleteit felhasználták a végleges koncepció kialakításánál.

A történeti épületegyüttesnél (mai Vajdahunyadvár) tőle származott a tervezett helyszín északi irányú bővítésének, valamint az eltérő korú és stílusú történeti emlékeink másolatából komponált épületegyüttes emelésének gondolata.

Emlékmű–kapu

A 1890-ben elhunyt Andrássy Gyula emlékszobrának elhelyezésére kézenfekvő volt az Andrássy út végén formálódó tér. A kormány 1892-ben írt ki pályázatot az Andrássy-emlék megtervezésére, amelyen Zala György szobrásszal együttműködve Schickedanz Albert is részt vett. Schickedanz a szobor építészeti hátterét tervezte, a gróf lovas szobrát félköríves oszlopcsarnokkal övezte. A bíráló bizottság azonban nem mert dönteni az Andrássy út lezárásának a kérdésében, az építészeti térkompozíció (félköríves elemet elvetette. Ez a tervezett rásaként) ideiglenesen a millenáris kiállítás főbejáratában, majd véglegesen a millenáris emlékműben valósult meg. (Érdekes visszacsengése ez a nyolcvan évvel korábbi Nebbien-féle díszes íves kapubejáratának szánt, de egyben zatnak, amelyet a park méltó fasort is. Nebbien tervében is lezárta a város felől idevezető személyek szobrainak elszerepelt a jelentős magyar helyezése.)

A tér kialakulása

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1894-ben, a millenáris eseményekhez kapcsolódva új Műcsarnok felállítását kérte a tér jobb oldalára. A tér bal oldalán ez évben elkészült a honfoglalást ábrázoló körkép bemutatására szolgáló Rotunda a millenáris emlék-sorozat előjátékaként. Eldőlt, hogy a tervezett Andrássy szobor helyett a tér közepére nagyobb szabású millenniumi emlékművet emelnek, és a Műcsarnok, a Társulat kérésének megfelelően, a tér jobb oldalára kerül. Pulszky Károly, a (leendő) Szépművészeti Múzeum igazgatója még ebben az évben városligeti telket kért a leendő Szépművészeti Múzeum részére. A Műcsarnok meg is épült a millenniumi ünnepségre. A millenáris emlékmű azonban a Szépművészeti Múzeum létesítéséről 1896-ban született törvény, és a fővárosi telkek átadása körüli nehézségek miatt csak 1905–1906-ra készült el.

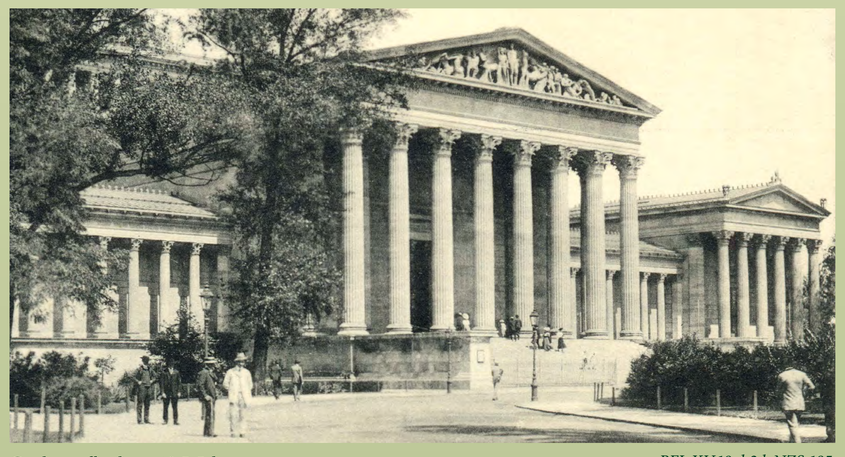

Szépművészeti Múzeum

BFL XV.19.d.2.b.NZS 195

Millenniumi emlékmű

FSZEK Budapest Gyűjtemény 020 373, 1929 után

Műcsarnok

BFL XV.19.d1.8/80

A tér a Liget felől (a Millenniumi emlékmű és az új híd)

BFL XV.19.d.2.b.NZS 196

Az északkeleti szórakozó központ megerősödése
századforduló

8.

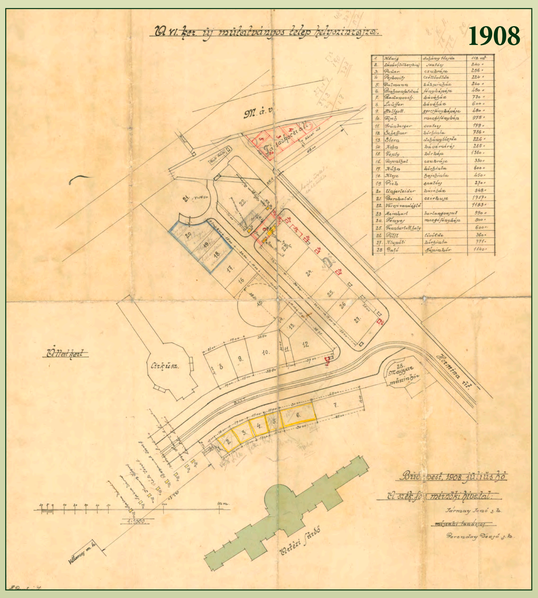

Az északkeleti szórakozó negyed. Az 1907-ben megszűnt Ős-Budavára helyére költöztek a mutatványosok. Látható az Andrássy út folytatását lezáró tervezett fürdőegyüttes. *BFL XV.16.e.265/cop3*

A mutatványosok az Ős-Budavára helyén

BFL IV.1407.b.VI.3521/1908

Vasárnapi mulatság a népligetben *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben, III. kötet, 137. p.*

A Liget északkeleti része a 19. század végétől a könnyedebb, olcsóbb szórakozást szolgálta. Az Állatkert keleti részében 1873-tól megjelentek az attrakciók, egyre több mutatványos, majd a Cirkusz (1889 óta állandó épületben), 1896-tól Ős-Budavára mulatónegyede működött itt. Az Állatkerti körúttól délre eső területet is mutatványosok foglalták el. 1907-ben Ős-Budavárát bezárták, 1908-tól átadta helyét a mutatványosoknak (Vurstlinak). Ugyanakkor a Hermina út túloldalán megnyílt egy új éjszakai mulató negyed: Ős-Budavára – Amerikai park. Három év múlva már Angol park néven korszerű szórakozó park várta „az igényesebb közönséget".

Állatkert területén

Ős-Budavára 1896-1907 → Vurstli 1908-1950 → Vidámpark 1950-2013

Hermina út túl oldalán

Amerikai park 1908-1910 → Angol park 1911-1950 → Vidámpark 1950-2013

Ős-Budavára, nagy kávéháza *BFL XV.19.d.1. 9/116*

Angol park *BFL XV.19.d.2.b.NZS 223*

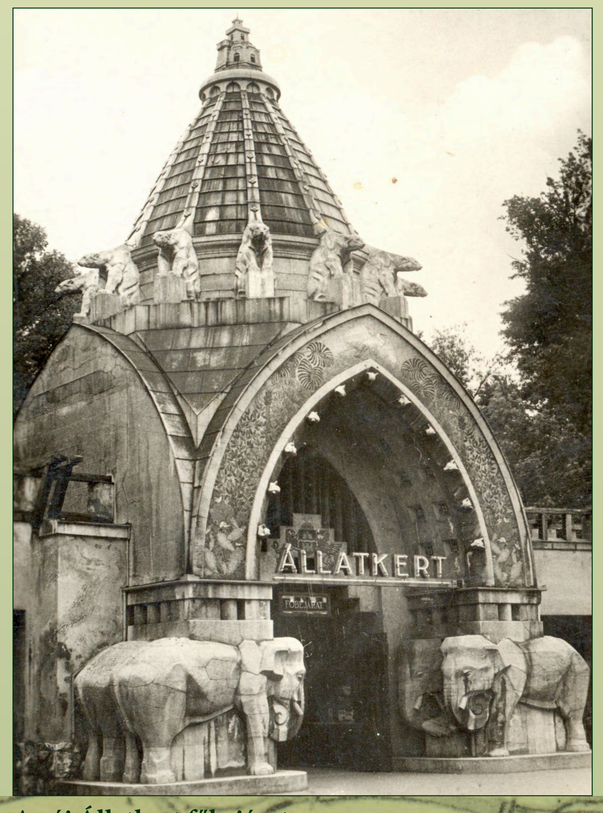

Az új Állatkert főbejárata *BFL XV.19.d.2.c. SZT/136*

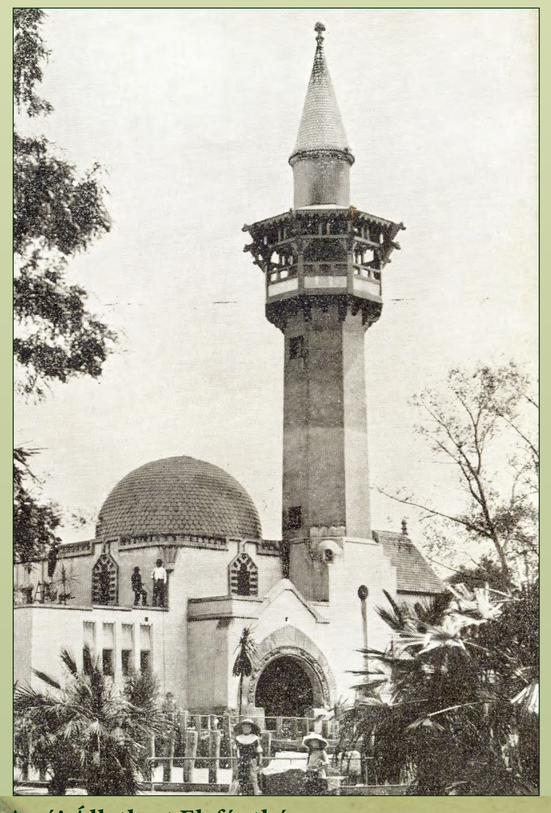

Az új Állatkert Elefántháza *BFL XV.19.d.2.c. SZT/138*

Széchenyi fürdő *BFL XV.19.d.1. 8/104*

Új-Ős-Budavár – Amerikai park kávéház

BFL XV.19.d.2.ab.NZS 212

A környék és a Liget szimbiózisa
századforduló

9.

A Greiner-villa a Délibáb utcában

BFL XV.19.d.1. 7/111

A Városliget és környéke 1903-ban (Homolka József)

BFL XV.16.e.251/cop9

Az 1894. évi övezeti beosztás szerint a Városliget a budai hegyvidékkel egyenértékű övezetbe tartozott

BFL XV.16.e.251/188

A századforduló táján erőteljesen megváltozott Liget szimbiózisba került a környező területtel. A zöld terület kigyűrűzött, a Ligetbe pedig behatolt az épített környezet. Az építési szabályozásoknak köszönhetően ekkorra már jól prosperáló villanegyed övezte. A Városligeti fasor 1800. évi megnyitása után a csatlakozó ingatlanokon az előírások szerint szabadon álló nyaralók épülhettek, az út felé díszkertes csatlakozással. A század végére egységes városrész alakult ki, arisztokraták, magas beosztású hivatalnokok, gazdag polgárok, részben diplomaták lakták. A később kialakuló Andrássy úton is a szigorú előírások eredményeként jött létre a villanegyed a Bajza utcától kifelé, de már jóval kisebb telkekkel. Az 1894. évi övezeti előírások szerint a pesti oldalon egyedül a Városliget és környéke, valamint a Népliget tartozott a budai hegyvidékre jellemző 3. övezethez.

Az artézi kút ivócsarnoka (Műcsarnok mögött) megbújik a hatalmas fák között.

BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény

A megvalósulatlan fürdőváros

Az 1903-ban elindított fővárosi fürdőépítési programban szerepelt az új Artézi fürdő felépítése. Az Andrássy út lezárásaként a híd tengelyében tervezték elhelyezni (Czigler Győző), majd 1906-ban az Andrássy út Ligeten történő átvezetése miatt (Hein János kertész, valamint a Magyar Építőművészek Szövetségének javaslata) a fürdő átkerült az út északi oldalára. A régi Artézi fürdőtől nem messze felépült a korszerű Széchenyi fürdő (1909–1913), a hozzá tervezett szálloda és ivócsarnok komplexuma azonban nem valósult meg.

A fürdő – szálloda – ivócsarnok együttese, a fürdő még az Andrássy út lezárásaként szerepel (Czigler-féle elképzelés, 1905 előtt)

BFL XV.16.e.265/cop3

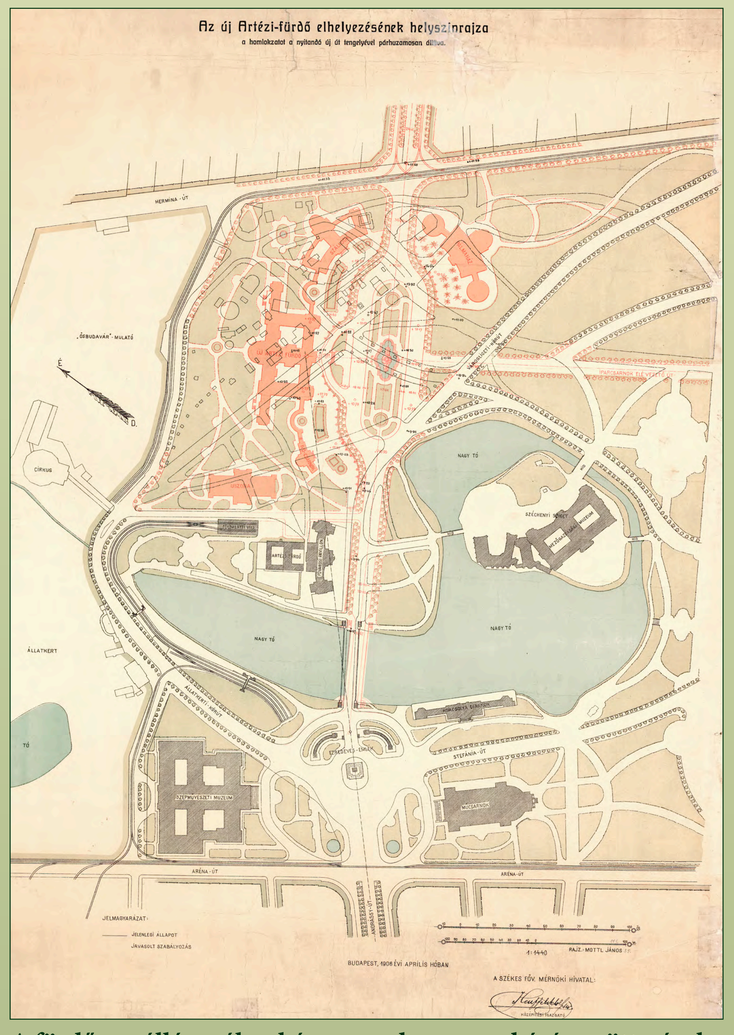

A fürdő – szálló – pálmaház – uszoda nagyszabású együttesének terve parkosított környezetben. Az Andrássy út meghosszabbításában elhelyezett díszparkot két oldalról út és az épületek övezik (1906, Székesfővárosi Mérnöki Hivatal)

BFL XV.16.e.265/18

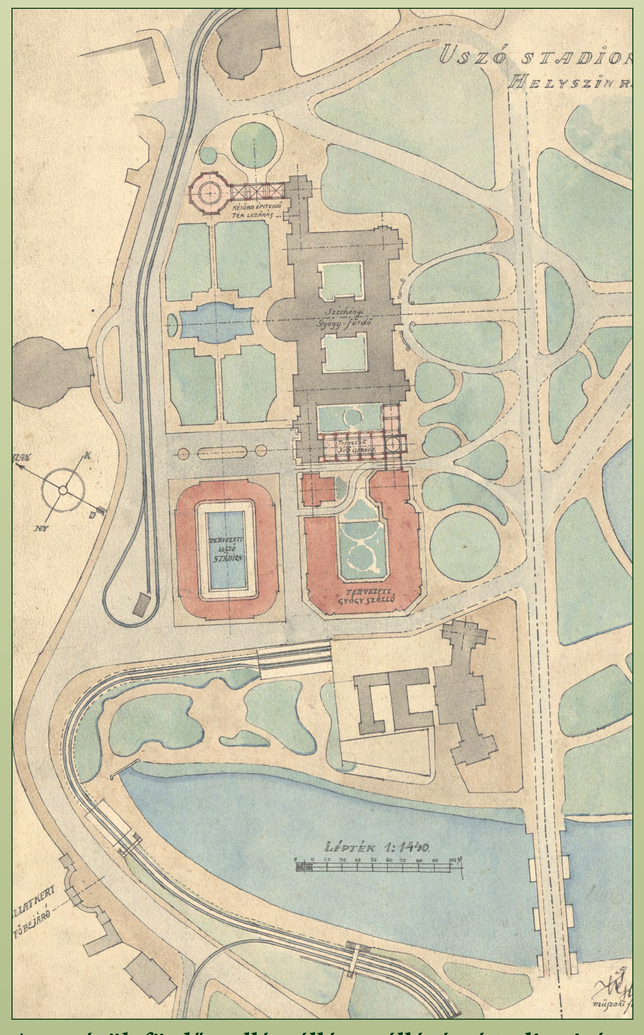

A megépült fürdő mellé szálló – szálló, úszóstadion ivócsarnok és park együttesét tervezte a főváros, 1913 körül

BFL XV.17.d.328

Séta a Ligetben, háttérben a Székesfővárosi Pavilon

Fortepan 86.315

A Liget urbanizálódása kulturális, múzeumi élet

századforduló

10.

A Székesfővárosi Pavilonba kávéház költözött (1896, A kiállítás Műszaki Osztálya)

BFL XV.19.d.2.a.GYI 227

A Kolegerszky-kioszk (előtte Gruber-kioszk)

BFL XV.19.d.2.a.GYI 242

A Királypavilonból (1885, Ybl Miklós) átalakított Gerbeaud cukrászda

BFL XV.19.d.1. 10/4

Az ideiglenes Vajdahunyadvár (1896, Alpár Ignác) elbontása után felépült a ma is álló, Mezőgazdasági Múzeumként használt épület (1902–1907, Alpár Ignác)

BFL XV.19.d.2.c.SZT 214 BFL XV.19.d.2.b.NZS 202

A Városliget a századforduló tájára erősen urbanizálódott. A városegyesítéskor határozottan megfogalmazódott városrendezési elképzelések, amelyek a zöldterület növelését támogatták, újabb városrendezési terv híján a gyakorlatban szertefoszlottak. Egyre több maradandó, a 19. század végét jellemző historikus épületet emeltek. Az egy-két szintes, nagyszabású középületek jelentőségét kupolák és kiugró toronysisakok hangsúlyozták. Ezek már nem a park használatát kiszolgáló alárendelt építmények voltak. A sokszor kiváló építészek és szobrászok keze által született alkotások önmagukban értéket képviseltek, azonban nem tartották tiszteletben a Liget eredeti léptékét és rendeltetését. A park a pihenés, szórakoztatás és alkalmi kiállítások mellett már a magasabb szintű kulturális igényeket is kiszolgálta. A 20. század elejére a Ligetbe öt múzeum költözött (Közlekedési, Mezőgazdasági, Szépművészeti, Fővárosi és a Műcsarnok, sőt a Néprajzi is az Iparcsarnokban működött).

A két országos kiállítás épített örökséget is hagyott az utókornak, hozzájárulva a Liget századfordulón kiteljesedő urbanizálódásához. 1885-ből megmaradt a gazdasági élet fejlődését reprezentáló Iparcsarnok (később múzeum, majd újra kiállítóhely, a II. világháborúban ért károk miatt lebontották), a kulturális értéket jelentő Műcsarnok (később Fővárosi Múzeum, a mai Olof Palme ház) és a politikai reprezentációt szolgáló Királypavilon épülete (II. világháborús károk miatt lebontották). Az 1896. évi kiállításra emlékeztetett a történelmi épületegyüttes újjáépített változata, a Vajdahunyad vára, a Közlekedési pavilonból alakult Közlekedési Múzeum és a Székesfővárosi pavilon, majd Weingruber vendéglő (amelyet a II. világháború után lebontottak).

A Közlekedésügyi Csarnokot (1896, Pfaff Ferenc) 1899-ben alakították át Közlekedési Múzeummá

BFL XV.19.d.1. 9/155

A Műcsarnokban (1885, Pfaff Ferenc) később a Fővárosi Múzeum kapott helyet.

Fortepan 24126

Az újonnan kialakult Liget központjától távolabb, a rondó közelében a régi aréna (színkör) átalakításával felépült az új Városligeti Színház (1909, Vágó László és József)

BFL XV.19.d.1. 7/103

Magyar Építőművészet 1909, 10.sz. 40. p.

Korcsolyacsarnok (1893, Francsek Imre)

BFL XV.19.b.2.b.NZS 253

A Hősök tere és környéke a tömegek befogadására a két világháború között

11.

A teret a növényzet, a medence és a szökőkút tette barátságossá, 1926 előtt *BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény*

A Hősök terének jelentős része parkosítva volt. A közúti forgalom az Andrássy út folytatásában átvezetett a téren, 1935 *Fortepan 41580*

A teljes teret kövezettel burkolták le az 1938. évi Kongresszus alkalmából. *BFL XV.19.b.2.b.NZS 194*

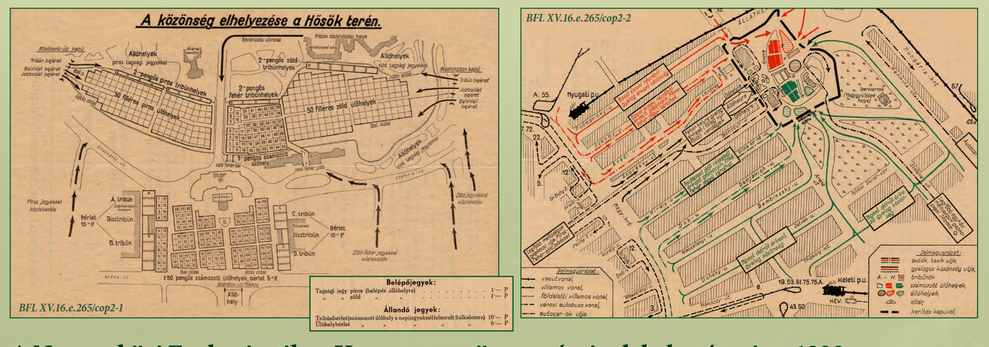

A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus ünnepségeinek helyszínrajza, 1938

A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus fő helyszíne, a Hősök tere adott teret a nyitó és záróünnepségnek, az ifjúsági és legátusi szentmisének (1938. május 25–29). A szabadtéri monumentális baldachinos főoltárt Lechner Jenő tervezte. *BFL XV.19.b.2.b.NZS 190*

Hősök tere

A két világháború között az Andrássy utat lezáró, a magyar történelmet jelképező tér szerepe megváltozott, jelentősége felerősödött. Nemcsak a honfoglaláshoz kapcsolódó Millennium, hanem szép lassan az elvesztett történelmi Magyarországra való emlékezés szimbólumává alakult. 1929-ben a jeles történelmi személyek szobrának elhelyezésével elkészült a Millenniumi emlékmű. Az elé helyezett Hősök kövével központi emlékhellyé alakult, amely nemcsak a háború névtelen sírokban nyugvó katonáira, hanem az ezredéves határokra is emlékezett. 1932-ben a Hősök tere nevet vette fel. A tér ekkor még zöld felületeivel szervesebben kapcsolódott a Ligethez. 1938-ban a legjelentősebb nemzetközi esemény, az Eucharisztikus Kongresszus helyszíneül választották. Az addigi parkosított teret ekkor díszkő burkolattal látták el.

BFL XV.19.b.2.b.NZS 191

Regnum Marianum

A Liget szélén épült fel a Regnum Marianum temploma 1931–1952 között (Kotsis Iván) a környék hívőinek. A különleges hangulatú templom a Damjanich utca tengelyében elhelyezett toronnyal fogadta volna a város felől érkezőket. A tornya azonban sosem épült meg.

BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény

A vásárok térfoglalása a két világháború között

12.

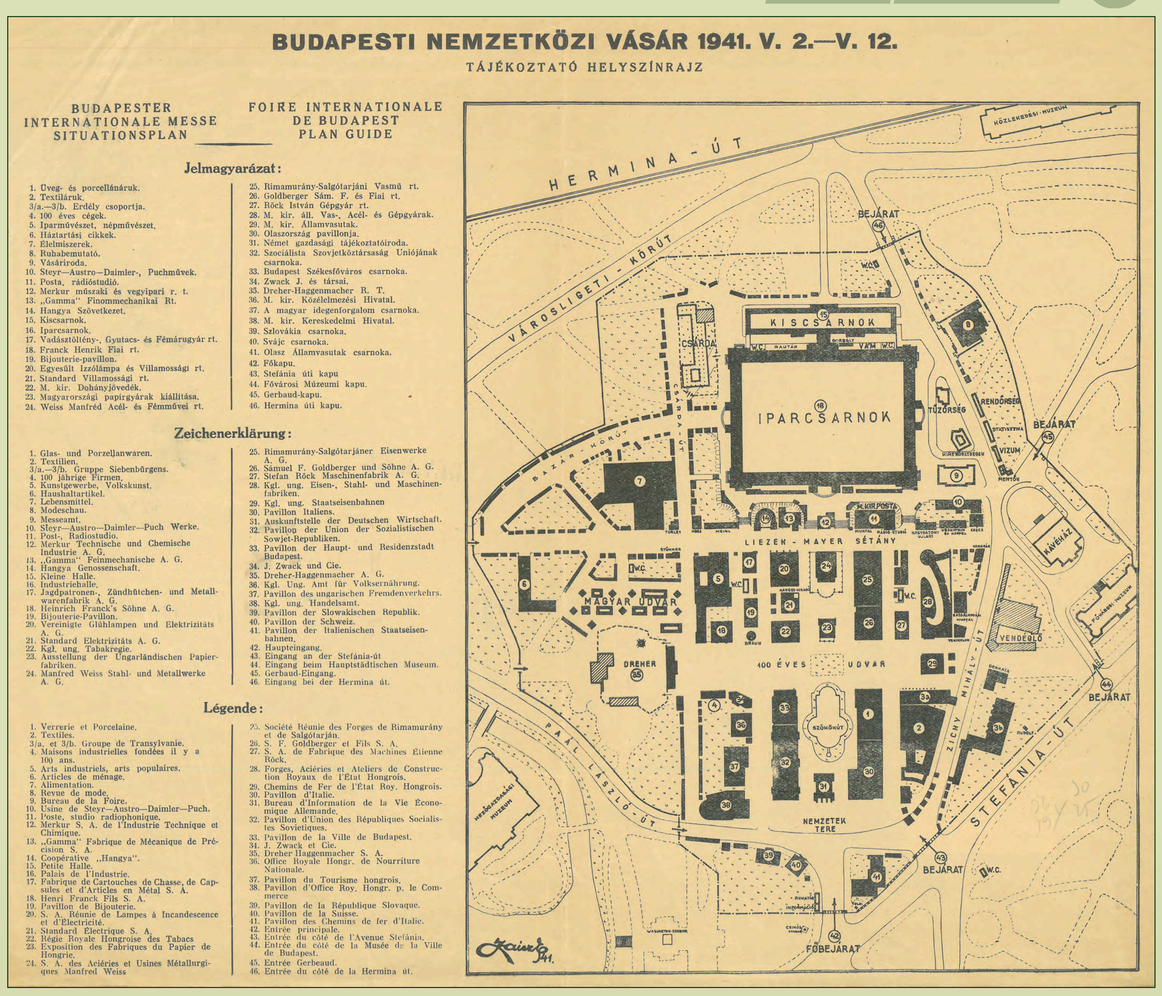

A Budapesti Nemzetközi Vásár helyszínrajza, 1941

KSH TB 468

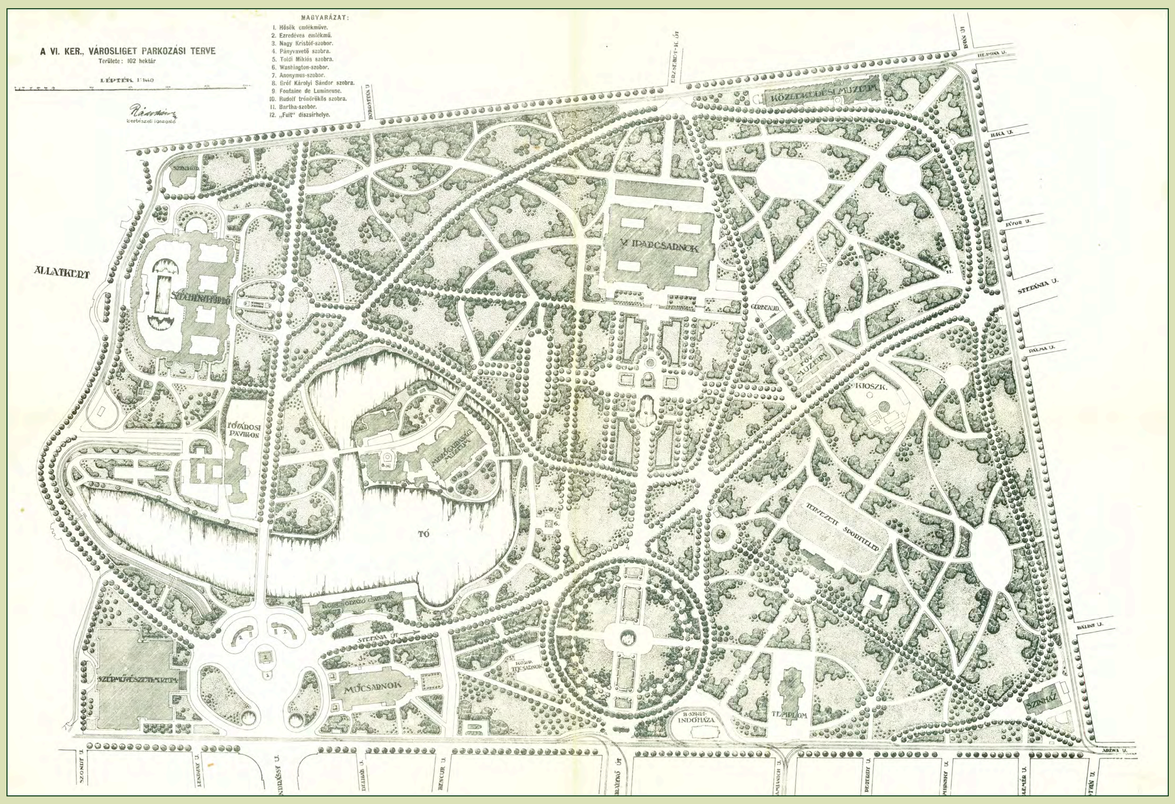

A Városliget parkosítási tervét Rhäde Károly, a Fővárosi Kertészet igazgatója készítette 1929-ben. A vásárváros helyén geometrikus elrendezésű franciapark, a Stefánia út alatt az addig kevésbé beépített részén hatalmas sporttelep szerepel a terven.

BFL XV.16.e.257/cop1

Az I. világháború kitörésének idején a Városligetben nagyjából befejeződött a dualizmus kori hatalmas urbanizálódási folyamat, ami hosszú időre meghatározta a Liget jellegét. A háború után lassan indult meg az ország és a főváros gazdasági fellendülése. A Városligetben két nagyobb beavatkozás történt, a vásárok rendszeres megrendezése és a Hősök terének végleges kialakítása. 1908-tól (kivéve: 1915–1917) évente rendeztek itt árumintavásárokat. A növekvő igények miatt 1921-től az Iparcsarnok mellett újabb ideiglenes épületeket emeltek. 1925-től a vásárok nemzetközi jelleget öltöttek, és elnyerték a Budapesti Nemzetközi Vásár (BNV) elnevezést. Az 1930-as évek elejétől már figyelmet fordítottak a modern, összehangolt építészeti megoldásokra, jóllehet a felépített épületeket minden évben elbontották. A rondó – Iparcsarnok tengelyére fűzött vásárterület egyre jobban terjeszkedett.

Az 1938. évi BNV modern pavilonjai, háttérben az Iparcsarnokkal, leghátul a Közlekedési Múzeum

Tér és forma 1938. 200. p.

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. pavilonja az 1939. évi BNV-n (Bierbauer Virgil)

Tér és forma 1939. 94. p.

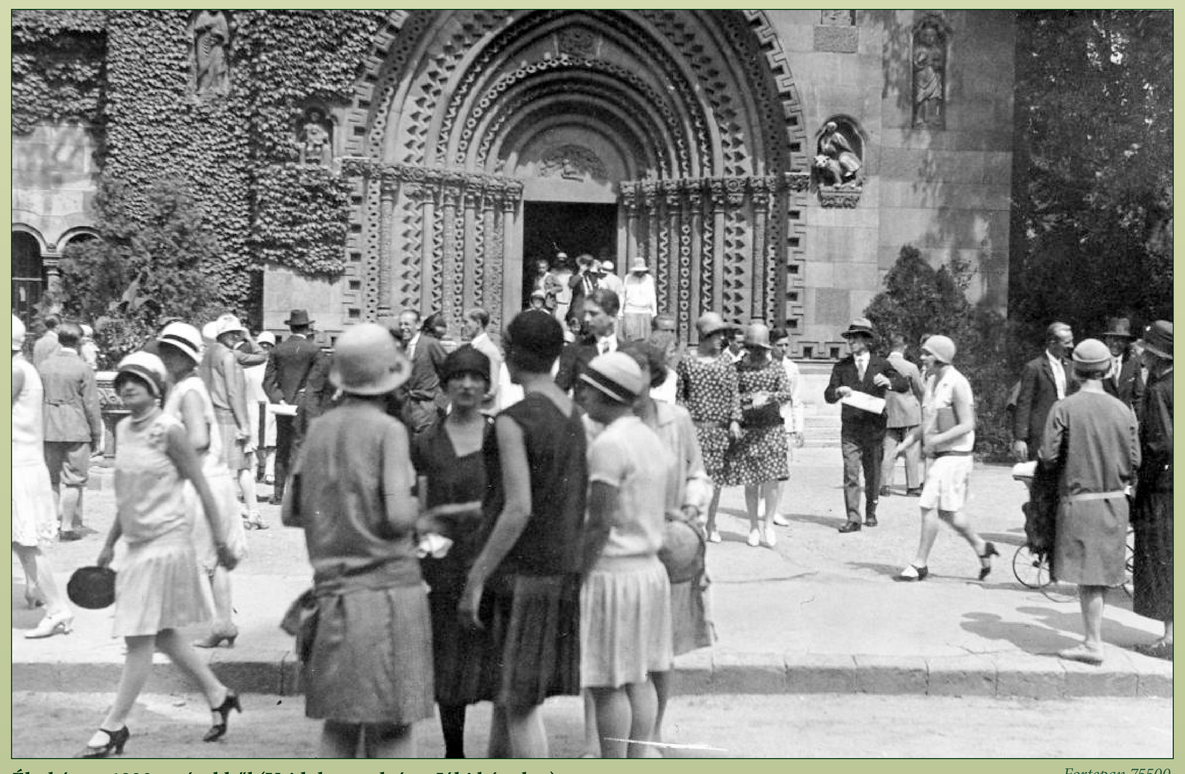

Életkép az 1930-as évekből (Vajdahunyadvára, Jáki kápolna)

Fortepan 75500

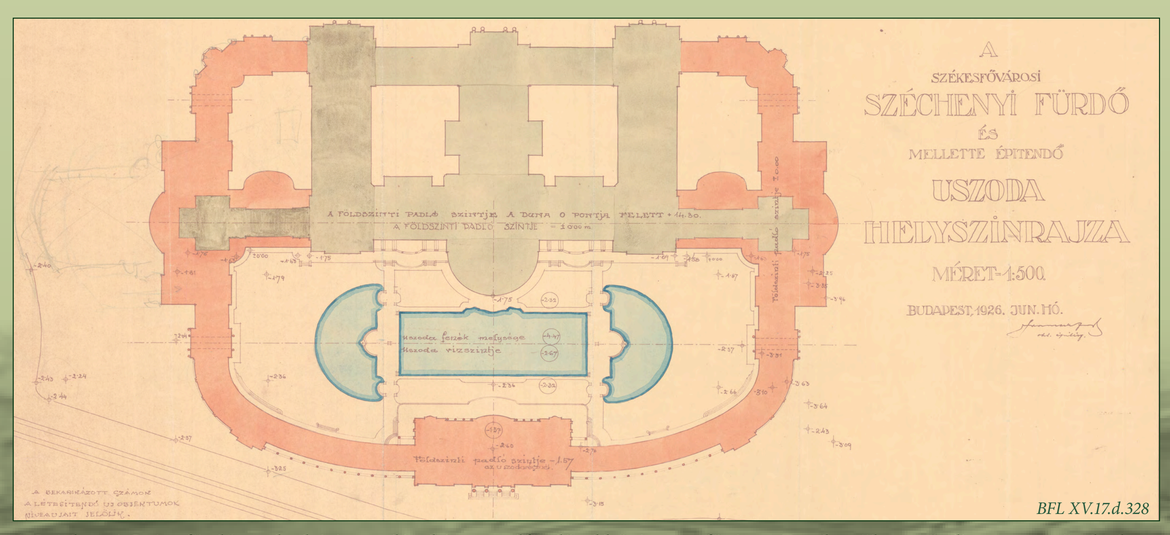

A Széchenyi Gyógyfürdőt szabadtéri uszodával és strandfürdővel bővítette a főváros. Ezzel területe erőteljesen megnövekedett. (1926, Francsek Imre)

BFL XV.17.d.328

Télen a korcsolyapálya várta a korcsolyázni vágyókat, 1930

Fortepan 26759

Nyáron a kibővített Széchenyi fürdő fogadta a fürdőzőket, 1929

Fortepan 6967

A Széchenyi fürdő a parkkal, egységes neobarokk stílusban

Fortepan 9182

A Felvonulási tér kialakítása a politikai reprezentáció szolgálatában 1950-es évektől

13.

Sztálin szobra (1951, Mikus Sándor) előtt alakították ki a széles Felvonulási teret.
Mögötte még megmaradt a 19. század elejéről származó rondó nagy része, közepén szökőkúttal.

Fortepan 84062

A Felvonulási tér az 1950-es évek elején. 1951-ben a Dózsa György utat kiszélesítették 75 méterre, belemetszve ezzel a Liget testébe. Lebontották az itt álló Regnum Marianum templomot, a régi villamos végállomást és a Városi Színházat. A mintegy 130 éve fennálló rondó egyharmada megsemmisült.

BFL XV.16.g.201/cop53

A szobor

A kommunista rendszer a Liget város felőli oldalát a hatalmi reprezentáció egyik legfontosabb helyszínévé alakította. A tömegmegmozdulásokra alkalmas, de kicsinek talált Hősök terét megtartották, a Millenniumi emlékmű Habsburg szobrait azonban lecserélték az 1950-es évek közepén. A tényleges reprezentatív központtá azonban nem a Hősök tere vált, hanem a súlypont ismét áthelyeződött a déli részre. Politikai döntés eredményeként a Gorkij fasorrá átkeresztelt Városligeti fasorral szemben helyezték el Sztálin szobrát (1951) és a talapzatával összefüggően a felvonulási dísztribünt.

A tér

A moszkvai Vörös tér mintájára a monumentális méretű szobor elé reprezentatív, monumentális felvonulási teret kellett létesíteni. A Várból induló, városon átívelő elsőrendű városképi egység végpontjának szánták: Vár – Roosevelt tér – József Attila utca – Sztálin (volt Erzsébet) tér – Sztálin (volt Andrássy) út – Dózsa György út. 1952-ben rendezési terv készült a tér kialakításához.

1956 januárjára körvonalazódott, hogy a tér két szélére kerül a már évek óta tervezett Lenin és Tanácsköztársaság szobor. A Sztálin szobrot 1956-ban ledöntötték, 1957 novemberére elkészült a tér újabb rendezési terve.

Az 1960-as évek oldottabb politikai légkörében kulturális központot kívántak itt kialakítani. A Sztálin szobor helyére az új Nemzeti Színház került volna, összekapcsolva a dísztribün megoldásával. Az előírt épületegyüttes magába foglalta az Ifjúság Házát és a Koncertpalotát is (1964. évi elhelyezési pályázat). Az újabb pályázat után Hofer Miklóst (KÖZTI) bízták meg a színház megtervezésével. Két évtizedig napirenden volt a színház felépítésének kérdése. A két politikai töltetű szobrot időközben a nagy tér két végén felállították, architektonikai elemekkel igyekeztek hangsúlyosabbá tenni őket. A Nemzeti Színház itteni elhelyezését az 1980-as évek végén vetették el.

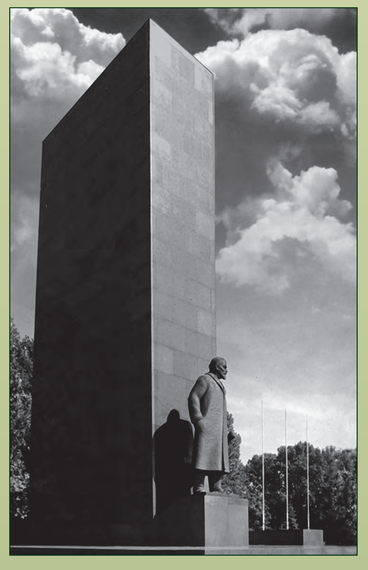

Lenin szobra (1965, Pátzay Pál)

Fotó: Alapfy László

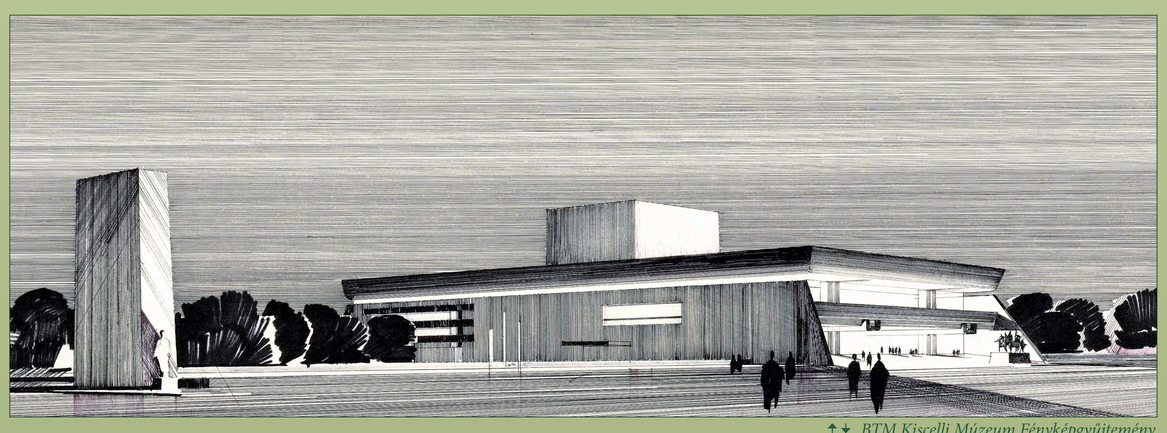

BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény

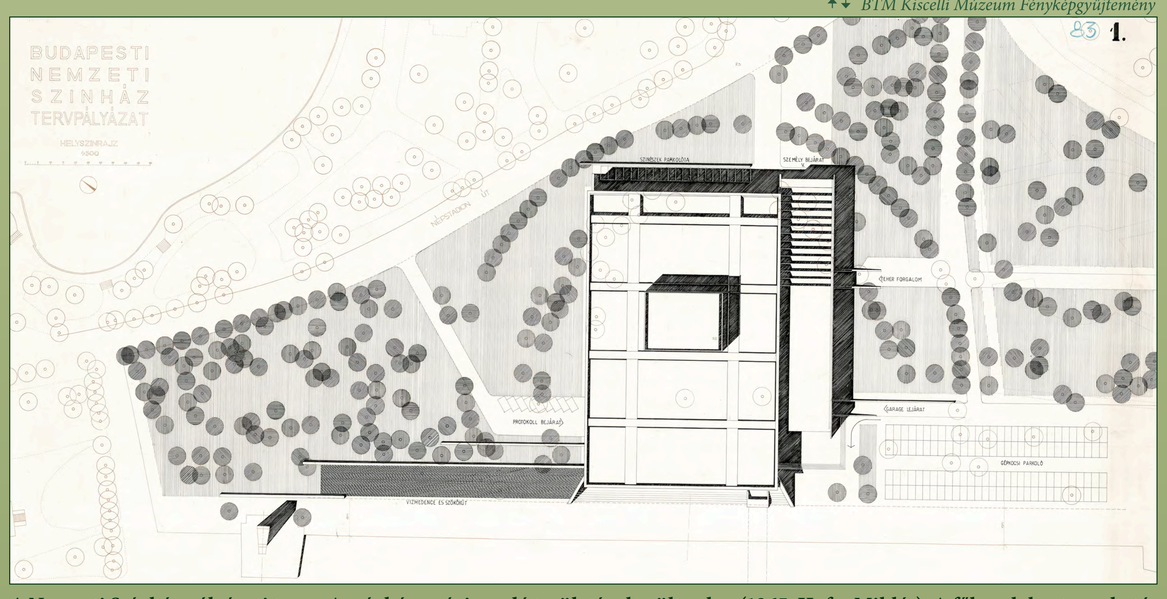

A Nemzeti Színház pályázati terve. A színház a régi rondó területére került volna (1965, Hofer Miklós). A főhomlokzat meghatározó eleme a díszlelátó volt. Az 1985. évi változatban az épület előrehozásával a rondó egy része felszabadult és csökkent a Dózsa György út szélessége is.

A Tanácsköztársaság szobra
(1969, Kiss István, Hofer Miklós)

Fortepan 1979

A vásárterület visszafoglalása 1973–1978

14.

BFL XV.19.d.2.a.GYI.155

A BNV

A háború utáni másik legjelentősebb változás az 1970-es évek közepén történt, amikor a Budapesti Nemzetközi Vásár kiköltözött Kőbányára. A vásárt a Ligetben 1947–1949, majd 1955–1973 között évente megrendezték. Nagyobb helyet foglalt el, mint a háború előtt. Északon egészen a Ligetet kettészelő, nagy forgalmú, Miskolcra vezető fő út, keletre a Május 1. (Hermina) út határolta. A kiállítási épületek egy része állandósult.

A BNV pavilonja

BFL XV.19.d.2.a.GYI 271

BFL XV.19.d.2.a.GYI 272

A Városliget rekonstrukciója 1974–1978

A déli szabad parkterületen a legértékesebb növények bemutatására botanikus kert (1967) és a vakok részére speciális kert (1972) létesült. A BNV kiköltöztetése után (1973) nagyszabású park-rehabilitáció indult. A néhány megmaradt kiállítási pavilon közül legmeghatározóbb a Petőfi Csarnok. 1985-től működött a legfontosabb fővárosi ifjúsági szórakozóhelyként. A volt Iparcsarnok helyén emelt pavilon átépítésével nyerték, 2017-ben lebontották.

A szórakozás térnyerése-térvesztése

A háború előtt évtizedeken át tervezték a mutatványosok Népligetbe történő kitelepítését, a Vurstli azonban csak 1950-ben szűnt meg. A Vurstli, az Angol park és a kettőt elválasztó Hermina út területén ekkor alakították ki az egységes Vidámparkot. 2013-ban az intézmény megszűnt, és területét az Állatkerthez csatolták.

A Vidámparkban

BFL XV.19.d.2.a.GYI 283

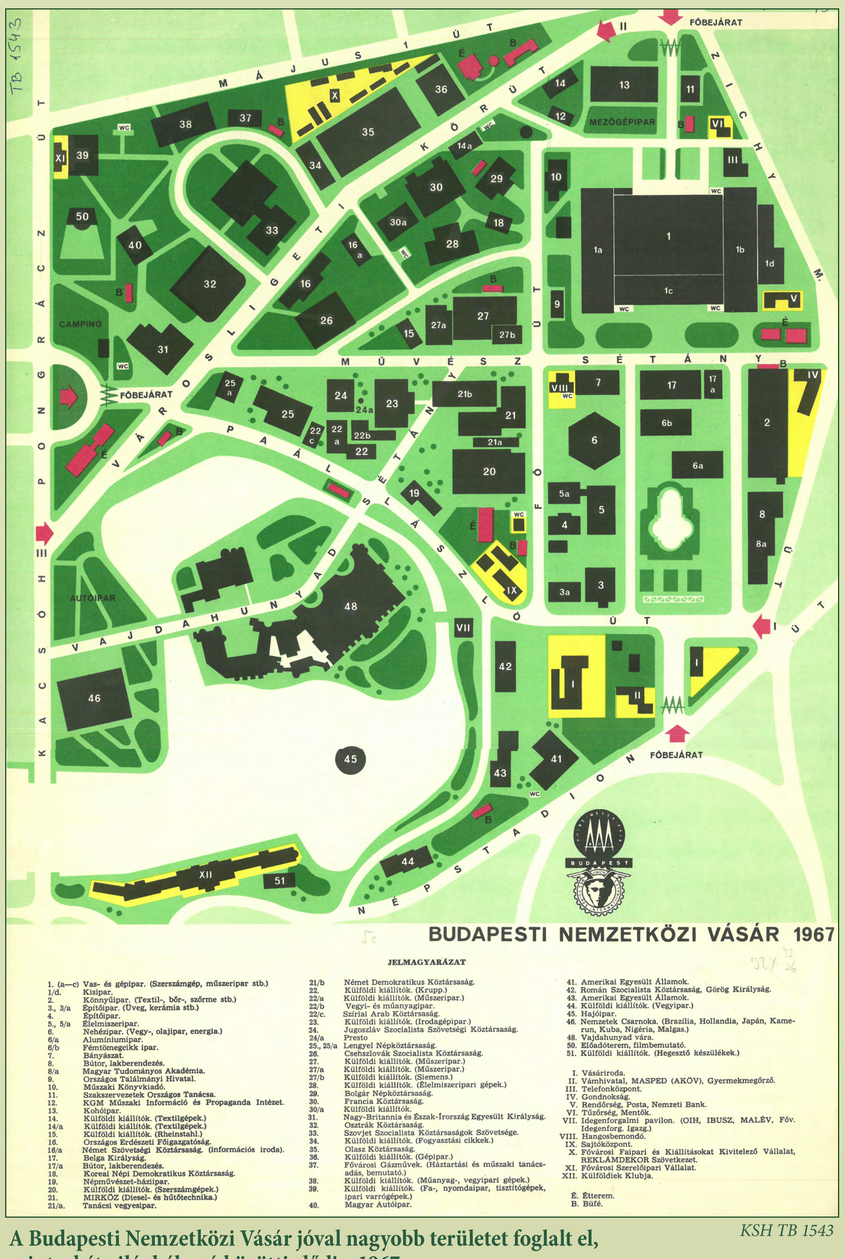

A Budapesti Nemzetközi Vásár jóval nagyobb területet foglalt el, mint a két világháború közötti elődje, 1967

KSH TB 1543

Az újabb kori vásárok is megőrizték a régi Iparcsarnok tengelyében elhelyezett barokkos medencét a szökőkúttal. *A budapesti vásárok története 100, 1996, 22. kép*

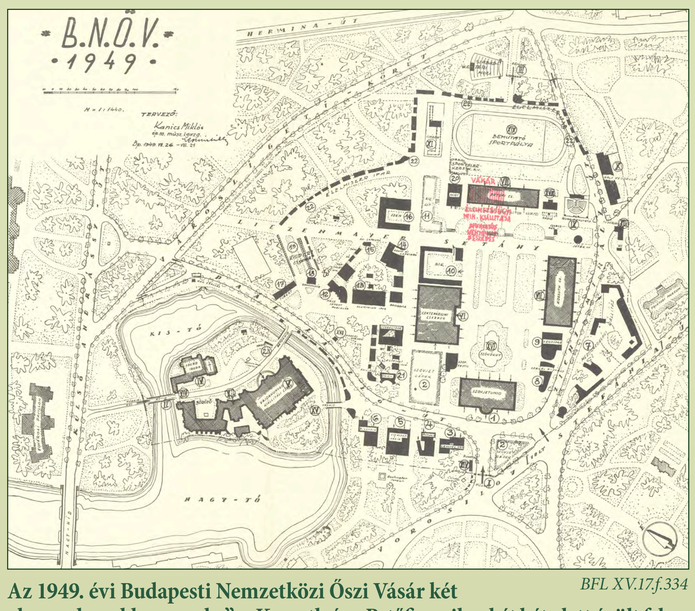

Az 1949. évi Budapesti Nemzetközi Őszi Vásár két „legmodernebb csarnoka", a Kossuth és a Petőfi pavilon két hét alatt épült fel. Ezután öt évig nem rendeztek vásárokat.

BFL XV.17.f.334

A Városliget rendezési terve (1975, FŐKERT)

BFL XV.16.f.360

A BNV bejárata előtti parkban, 1973

Fortepan 18797

A VÁROSLIGET
SZERKEZETI VÁLTOZÁSA

FB